

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

Journal of Turkish Language and Literature

Başvuru | Submitted 15.10.2024
Revizyon Talebi | Revision Requested 27.12.2024
Son Revizyon | Last Revision Received 14.04.2025
Kabul | Accepted 11.06.2025

Araştırma Makalesi | Research Article

📄 Açık Erişim | Open Access

Türkçe ve Farsça Sözlüklerde İhtilaflı Köken Bilgisi Etiketlemeleri: Türkçe Verintiler Sözlüğü'nde Geçen Bazı Sözcükler Üzerine Bir İnceleme

Disputed Etymological Labeling in Turkish and Persian Dictionaries: An Analysis of
Selected Words From the Turkish Loanwords Dictionary

Şahru Pilten-Ufuk¹ & Shejauddin Tashmurad²

¹ Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sakarya, Türkiye

² Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Sakarya, Türkiye

Öz

Tarih boyunca meydana gelen ses ve anlam değişimlerini izlemekte karşılaşılan zorluklar, yazılı belgelerin eksikliği ve yöntem farklılıkları gibi çok çeşitli dil içi ve dil dışı etkenler araştırmacıların aynı sözcük için farklı etimolojik değerlendirmelerde bulunabilmelerine sebebiyet verebilmektedir. Bu tür yorum farklılıklarına, Türkçe ve Farsça sözlükler arasında da sıklıkla rastlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı; her iki dilin söz varlığında ortak olarak yer alan, kökeni tartışmalı sözcükler üzerinden, belli başlı Türkçe ve Farsça sözlüklerin köken etiketleme eğilimlerini tespit etmek, analizlerini etkileyen etkenleri belirlemek, sözlükler arasındaki tutum benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymaktır. Araştırmada, karma yöntem yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırma kapsamında önce Türkçe-Farsça ortak söz varlığında yer alan kökeni tartışmalı sözcüklerden bir örneklem oluşturulmuş, ardından bu örneklemde yer alan sözcüklerin 8'i Türkçe, 12'si Farsça olmak üzere toplam 20 sözlükteki etimolojik etiketlemeleri doküman analizi ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılarak ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Nicel boyutta, elde edilen veriler istatistiksel olarak analiz edilerek sözlükler arası etiketleme eğilimleri sayısal düzlemde karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda iki dilin sözlükleri arasında köken atamaları bakımından belirgin bir uyumsuzluk olduğu belirlenmiştir. Değerlendirmelerdeki farklılıkların, dilsel verilerin yanı sıra sözlüklerin türü, yayım yılı, yöntemsel tercihleri ve kaynak kullanımları gibi farklı etkenlerle de ilişkili olduğu ortaya konmuştur.

Abstract

Etymological interpretations of the same word may differ significantly among researchers due to a wide range of internal and external linguistic factors, such as the difficulty of tracing historical phonological and semantic changes, the lack of written documentation, and methodological divergences. This phenomenon is also observed in Turkish and Persian dictionaries. The aim of this study is to analyzed the etymological labeling tendencies of selected major Turkish and Persian dictionaries based on their differing evaluations of shared lexical items with disputed origins, to determine the factors influencing these evaluations, and to reveal similarities and differences in dictionary approaches. A mixed-methods approach was adopted in the study. In the qualitative component, using document and comparative analysis methods, the etymological explanations of 33 disputed-origin words selected from the shared Turkish-Persian lexicon were analyzed in depth based on data from 20 dictionaries — 8 Turkish and 12 Persian — comprising both general-purpose and etymological sources. In the quantitative dimension, the etymological labels were subjected to statistical analysis, and labeling tendencies across dictionaries were compared on a numerical basis. The findings revealed notable differences between Turkish and Persian dictionaries, particularly in terms of etymological labeling. These differences were found to be related not only to linguistic evidence but also to factors such as dictionary type, date of publication, methodological choices, and source preferences.

Anahtar Kelimeler

Etimolojik etiketleme • sözlük bilimsel tutarsızlık • Türkçe-Farsça ortak söz varlığı • köken belirleme yaklaşımları • karşılaştırmalı sözlük analizi

Keywords

Etymological labeling • lexicographic inconsistency • shared Turkish-Persian vocabulary • origin attribution approaches • comparative dictionary analysis

Atıf | Citation: Pilten-Ufuk, Şahru, Shejauddin Tashmurad. "Disputed Etymological Labeling in Turkish and Persian Dictionaries: An Analysis of Selected Words From the Turkish Loanwords Dictionary". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature* 65, no. 2 (2025): 274-303. <https://doi.org/10.26650/TUDED2025-1566955>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Pilten-Ufuk, Ş. & Tashmurad, S.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Şahru Pilten-Ufuk sahrupiltenufuk@sakarya.edu.tr

Bu makale, Türk Dil Kurumu tarafından 26–27 Eylül 2024 tarihleri arasında düzenlenen X. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda “Türkçe ve Farsça Sözlüklerde Kökeni Tartışmalı Olan Sözcükler” başlığıyla sunulan bildirinin yapılan ekleme ve düzeltmelerle güncellenmiş hâlidir.

Extended Abstract

This study investigates how Turkish and Persian dictionaries assign etymological origins to a group of shared words whose etymological origins remain disputed. By examining 33 lexical items with disputed etymologies, it explores how 8 Turkish and 12 Persian dictionaries—both general and etymological—classify these entries and identifies emerging patterns in their treatment. Beyond simply mapping agreement or divergence, the study also considers what might shape these tendencies: the type of dictionary, its time of publication, methodological preferences, and broader linguistic and ideological frameworks.

The selected words were drawn from the shared lexicon between Turkish and Persian and represent items that are frequently contested in etymological literature. Based on labeling behavior across the dictionaries, these words were categorized into four groups: (1) words labeled as native in both languages (e.g., *al*, *ardıç*, *küçük*, *teke*); (2) those uniformly labeled as Persian in Persian dictionaries but debated in Turkish sources (e.g., *alev*, *aş*, *dere*, *tabanca*); (3) those accepted as Turkish in Turkish dictionaries but inconsistently marked in Persian sources (e.g., *azık*, *düğme*, *ütü*, *tepe*); and (4) words with no consensus across either group, assigned variously as Turkish, Persian, or uncertain (e.g., *armağan*, *çanta*, *çekiç*, *sürme*).

In the Turkish corpus, general dictionaries such as TS and Karaağaç consistently labeled all 33 words as Turkish, reflecting a firm and consistent stance. Similarly, Gülensoy and MBTS also showed high rates of Turkish labeling. In contrast, etymological sources like Clauson, Doerfer, and Tietze tended to adopt a more cautious approach. These dictionaries frequently included uncertainty labels or avoided definitive claims in the absence of sufficient evidence.

The Persian dictionaries revealed a somewhat different pattern. General sources like Dehkhodâ, Moein, and Steingass largely labeled the sample words as Persian, indicating a strong editorial preference and methodological consistency. Etymological dictionaries, however, addressed fewer entries and were more open to alternative possibilities, sometimes refraining from any firm attribution or including multiple hypotheses.

Not all dictionaries included the full dataset. For instance, Hübschmann and Horn assessed only a small portion, whereas TS, Karaağaç, and Dehkhodâ evaluated all 33 words. Interestingly, Tietze and Doerfer made regular use of “uncertain” labels, reflecting a preference for scholarly restraint. In contrast, dictionaries such as TS, Karaağaç, and Moein did not apply such labels, favoring clarity or possibly reflecting differing institutional expectations.

The time of publication also played a significant role. Turkish dictionaries from the late 20th and early 21st centuries increasingly emphasized Turkish origins, while older Persian dictionaries from the 19th century tended to omit contested entries or offer minimal analysis. Newer Persian works, such as Nourai, Dost, and Shakibi, show a broader, more critical stance, often using “uncertain” labels or recognizing non-Persian origins when appropriate.

The type of dictionary was found to be influential. Turkish general dictionaries were more than twice as likely to label words as compared to their etymological counterparts. In Persian, the difference was even sharper: general dictionaries used Persian labels twelve times more frequently than etymological ones. Uncertainty labels appeared mostly in etymological works, with Turkish ones using them 3.2 times more than Persian equivalents. A significant portion—67%—of entries in Persian etymological dictionaries were left unlabeled, compared to only 10% in Persian general sources and 21% in Turkish etymological dictionaries. In contrast, Turkish general dictionaries rarely left entries unclassified.

Finally, Persian general dictionaries tended to restrict their labels to either Persian or Turkish origins, while etymological dictionaries operated with broader historical and comparative linguistic frameworks, sometimes referencing Indo-European roots and historical comparisons. These findings suggest that general dictionaries prioritize usability and coherence for a broad audience, while etymological dictionaries emphasize precision, caution, and academic depth—each fulfilling a distinct role in how word histories are recorded and interpreted.

Giriş

Köken bilimi, sözcüklerin kaynağını ve tarihsel gelişim süreçlerini inceleyen bir dil bilimi dalıdır. Sözcüklerin zaman içinde geçirdiği ses, anlam ve yapı değişimlerini analiz ederek diller arası ilişkileri ve kültürel etkileşimleri anlamamıza katkı sağlar. Kültürel ve toplumsal değişimlerin takibine yardımcı olur. Bu bağlamda tarihsel dil bilimi, antropoloji ve kültürel çalışmalar gibi disiplinlerle iç içedir.¹

Köken araştırmalarında yanlış etimolojik bağlantılar kurma riski her zaman vardır.² Bir sözcüğün yanlış değerlendirilmesine yol açabilecek etkenler dil içi ve dil dışı olmak üzere iki sınıfta incelenebilir. Dil içi etkenlerin başında dilin doğal gelişimi sırasında ortaya çıkan ses ve anlam değişimleri gelir. Özellikle ses değişikliklerinin tam olarak belirlenmesi, dilin yeniden yapılanmasında (reconstruction), alıntı sözcüklerin tespit edilmesinde ve dillerin birbirleriyle ilişkilerinin belirlenmesinde son derece önem taşır.³ Buna paralel olarak etimolojik araştırmalar için sağlam bir temel oluşturabilmek için anlam değişimlerinin, özellikle çok anlamlılık, eşanlamlılık ve eşseslilik gibi olguların ve sözcüklerin tarihsel bağlamlarının doğru şekilde yorumlanması gerekir. Anlam değişimleri, sınıflandırılması ve düzenlenmesi en güç değişim türleri arasında yer alır. Zaman içinde farklı bağlamlarda yüklenen anlamlar, bir sözcüğün ilk kullanım alanı ve işleviyle arasındaki mesafenin artmasına neden olabilir. Aynı biçimde, farklı kökenlere sahip sözcüklerin benzer anlamlara yönelmesi ya da biçimsel olarak örtüşmesi, yüzeyde görülen benzerliklerin ötesine geçilerek derinlemesine bir değerlendirme yapılmasını zorunlu kılar.⁴

İmlâda görülen düzensizlikler ve lehçeler arası yazım farkları da etimolojik değerlendirmelerin sağlıklı yapılmasını güçleştirebilen iç etkenlerdendir. Özellikle alıntı sözcüklerin imlâsının düzensiz olması kökenlerinin belirlenmesini zorlaştırır.⁵

Dil dışı etkenlerin başında ise dil temasları gelir. Yoğun dil temaslarının beraberinde getirdiği -özellikle erken dönemlerde gerçekleşen- sözcük alışverişleri, sözcük kökenlerinin ihtilaflı olmasına veya belirlenmemesine neden olabilir.⁶ Dil teması sonucunda, bir sözcüğün bileşenlerinin farklı dillerden türemesi, morfolojik yapının karmaşıklığına bağlı olarak sözcüğün kökeninin belirsizleşmesine yol açabilir. Buna paralel olarak birden fazla dilsel etki, farklı dillerden veya kültürlerden alıntılama yoluyla çok boyutlu anlam ve köken katmanları oluşturabilir. Bu durum sözcüklerin etimolojik incelemelerini karmaşıklaştırarak verinin yorumlamasını zorlaştırabilir.⁷

Dil ve toplum ilişkisi bu bağlamda göz önüne alınması gereken bir diğer dış etkidir. Dilin evrimi statik bir süreç değildir; bunun yerine toplumdaki değişikliklere duyarlı dinamik etkileşimler ve sürekli dönüşümler içerir. Bu nedenle etimolojik araştırmalar, dilin kullanımını ve gelişimini etkileyen sosyolinguistik faktörleri hesaba katmalıdır.⁸

Yazılı belgelerin eksikliği, verilerin kapsamlı veya güvenilir olmaması, özellikle eski, az konuşulan ya da sözlü geleneklerin baskın olduğu dillerde görülen ve değerlendirmeyi olumsuz yönde etkileyen önemli bir sorundur.⁹

¹ Philip Durkin, *The Oxford Guide to Etymology* (Oxford University Press, 2009), 1-3; Steven N. Dworkin, "Etymology," *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2. bs., ed. James D. Wright (Elsevier, 2015), 207-208.

² Alexandre François, "Shadows of Bygone Lives: The Histories of Spiritual Words in Northern Vanuatu," *Lexical and Structural Etymology: Beyond Word Histories* içinde, ed. Robert Mailhammer (De Gruyter Mouton, 2013).

³ Durkin, *Guide to Etymology*, 222-265; Lyle Campbell, *Historical Linguistics: An Introduction*, 3. basım (Edinburgh University Press, 2013), 14.

⁴ Éva Buchi, "Etymological Dictionaries," *The Oxford Handbook of Lexicography* içinde, ed. Philip Durkin (Oxford University Press, 2012), 346-347.

⁵ Durkin, *Guide to Etymology*, 35-36, 56, 84-85.

⁶ Martin Haspelmath ve Uri Tadmor, *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook* (De Gruyter Mouton, 2009); Abdusselam Aksu, "Günümüz Farsçasında Türkçe Sözcük Varlığı: Ferheng-i Rûz-i Suhen'de Türkçe Sözcükler," *Nüsha* 22, no. 54 (2022).

⁷ Durkin, *Guide to Etymology*, 165-166.

⁸ Philip Durkin, ed., *The Oxford Handbook of Lexicography* (Oxford University Press, 2012).

⁹ K. David Harrison, *When Languages Die: The Extinction of the World's Languages and the Erosion of Human Knowledge* (Cambridge University Press, 2013); Durkin, *Guide to Etymology*, 31, 45.

Sözcüklerin kökenleri hakkında hipotezler oluştururken kullanılan yöntem ve yaklaşım farklılıkları köken araştırmalarını önemli ölçüde etkileyen dış etkenlerdendir. Erken dönem dil bilimi araştırmalarında kullanılan yöntemler çağdaş yöntemlere göre farklı sonuçlar verdiği görülmektedir. Benzer olarak farklı dil bilimi okullarının yaklaşımları, sözcük kökenine dair değerlendirmelerde belirgin farklılıklar yaratmaktadır.¹⁰ Disiplinler arası yaklaşımların yorum farklılıkları değerlendirmeleri etkileyebilir.¹¹

Son olarak araştırmacıların ideolojik yaklaşımları ve önyargıları da köken araştırmalarının doğruluğunu etkileyen dış etkenler arasında yer alır.¹²

Yukarıda olası sebepleri sıralanan köken bilgisi değerlendirme farklılıkları Türkçe ve Farsça sözlüklerdeki bazı sözcüklerin etiketlenmesinde de gözlenmektedir.¹³ Alan yazınında sözlüklerdeki bu tutarsızlıklar genel olarak iki dil arasındaki dil temasının eskiliğine dayandırılmıştır.¹⁴ Nitekim yazılı belgelerle on dört yüzyıl öteye kadar götürebilen Türkçe Farsça dil temasları,¹⁵ iki dil arasında kültür akrabalığı olarak nitelendirilebilecek kuvvetli bağlar oluşturmuştur.¹⁶ Bu ilişki dilleri ses, şekil, anlam, söz dizimi açılarından da etkilemekle birlikte bu çok boyutlu dilsel alışverişin en belirgin yönü sözlüksel düzlemde karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda tarihsel süreç içerisinde her iki dilin de birbirine 3.000'den fazla sözcük verdiği görülmektedir.¹⁷

Bu çalışmanın çıkış noktası, Türkçe ve Farsça sözlüklerdeki tutarsız köken etiketlemelerinde kültürel akrabalık dışında başka etkenlerin de rol oynayabileceği varsayımdır. Bu durumu somut veriler üzerinden incelemek üzere, bu çalışmada kökeni tartışmalı ortak sözcüklerden oluşan bir örneklem üzerinden Türkçe ve Farsça sözlüklerin etimolojik etiketleme yaklaşımları karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Çalışma sonucunda mevcut etimolojik tartışmalara katkı sağlanmasının yanı sıra sözlük bilimi ve köken bilimi alanlarında çalışan araştırmacılar için sözlüklerin köken belirleme süreçlerine ilişkin sistematik ve karşılaştırmalı bir değerlendirme çerçevesi ortaya konulması amaçlanmaktadır.

1. Yöntem ve Sınırlılıklar

Bu çalışmada, nicel ve nitel araştırmaların birlikte kullanıldığı karma yöntem yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırma sürecinde, ilk olarak Türkçe-Farsça ortak söz varlığında yer alan kökeni tartışmalı sözcüklerden bir örneklem oluşturulmuş, ardından bu örneklemde yer alan sözcüklerin Türkçe ve Farsça sözlüklerdeki etimolojik etiketlemeleri doküman analizi ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılarak ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Nicel araştırma boyutunda ise etiketlemelerin istatistiksel analizleri gerçekleştirilmiş ve elde edilen sayısal veriler doğrultusunda sözlüklerdeki etiketleme yaklaşımları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Nicel araştırma boyutunda sözlüklerin etiketleme eğilimlerini daha bütüncül biçimde ortaya koymak amacıyla, yalnızca etiketlenmiş sözcükler değil; etiketlenmemiş ve sözlükte hiç yer verilmeyen sözcükler de değerlendirmeye dâhil edilmiştir. Böylece her sözlük, örneklemde yer alan 33 sözcüğün tamamı üzerinden sabit bir değerlendirme çerçevesine oturtulmuş; yalnızca etiket tercihleri değil, aynı zamanda sözlüklerin

¹⁰Winfred P. Lehmann, *Historical Linguistics: An Introduction*, 2. bs. (Routledge, 1992); Hans Henrich Hock ve Brian D. Joseph, *Language History, Language Change, and Language Relationship: An Introduction to Historical and Comparative Linguistics*, 2. bs. (Mouton de Gruyter, 2009).

¹¹Durkin, *The Oxford Handbook of Lexicography*; François, "Shadows of Bygone Lives"; Cosmas Rai Amenorvi ve Kafui Danku Diaba, "Literary Etymologies of the Ewe Names of Some Fruits," *African Journal of Applied Research* 9, no. 1 (2023).

¹²Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, cilt III (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982), 105.

¹³Elmas Çokol, "Farsçaya Kopyalanmış Bazı Türkçe Sözcükler Üzerine Anlambilimsel Bir İnceleme," *Türkoloji Dergisi* 23, no. 2 (2019): 290; Aksu, "Günümüz Farsçasında Türkçe Sözcük Varlığı."

¹⁴Haspelmath ve Tadmor, *Loanwords in the World's Languages*; Aksu, "Günümüz Farsçasında Türkçe Sözcük Varlığı."

¹⁵Süer Eker, "Türkçe-Farsça Dil İlişkilerinde Anlam Kopyaları Üzerine Notlar," *Sosyoloji Yazıları* 1 (Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2010), 198.

¹⁶Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 3 cilt (Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979), 138.

¹⁷Ertuğrul Topbaş, "1875-1905 Yılları Arasındaki Sözlükler Üzerinde Bir İnceleme" (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987), Ulusal Tez Merkezi (3222); Günay Karaağaç, *Türkçe Verintiler Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008).

kapsayıcılık ve işaretleme konusundaki genel tutumları da analiz edilmiştir. Bu bağlamda hesaplamalarda üç ayrı formül kullanılmıştır:

Belirli bir dilin ya da dillerin etiket oranlarının belirlenmesinde (ör. Türkçe sözlüklerde Türkçe etiketlenen sözcüklerin oranı):

$$\frac{\text{Toplam etiket sayısı}}{660} \times 100$$

Belirli bir sözlüğün etiket oranlarının belirlenmesinde (ör. Clauson'da Türkçe etiketlenen sözcüklerin oranı):

$$\frac{\text{Toplam etiket sayısı}}{33} \times 100$$

Sözlük türlerinin etiket oranlarının belirlenmesinde (ör. Türkçe etimolojik sözlüklerde Türkçe etiketlenen sözcüklerin oranı):

$$\left(\frac{\text{Toplam etiket sayısı}}{\text{Sözlük sayısı}} \div 33 \right) \times 100$$

Çalışmada, Türkçe-Farsça ortak söz varlığındaki kökeni tartışmalı sözcükleri belirlemede amaçlı örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Örneklem oluşturma süreci üç aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*'nden¹⁸ hareketle Türkçeden Farsçaya geçtiği ileri sürülen sözcükler tespit edilmiştir. İkinci aşamada, arkaik unsurları elemek ve köken bilgisini teyit etmek amacıyla bu sözcükler *Türkçe Sözlük*¹⁹ üzerinden taranmış; sözlükte yer almayan ya da Türkçe kökenli olarak gösterilmeyen sözcükler çalışmanın dışında bırakılmıştır. Bu aşama sonucunda 1.321 sözcükten oluşan bir havuz oluşturulmuştur. Üçüncü aşamada ise ihtilaflı sözcükleri belirlemek amacıyla tespit edilen sözcüklerin Farsça sözlüklerdeki köken etiketlemeleri değerlendirilmiş, Türkçe olarak etiketlenen sözcükler elenmiştir. Bu süreçte, Farsça sözlükleri temsilen alan yazınında yaygınlığı, kapsamlı içeriği ve ayrıntılı köken açıklamaları nedeniyle *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*²⁰ temel alınmıştır. Bu aşama sonucunda belirlenen 33 sözcüğün tamamı örnekleme dâhil edilmiştir.

Doküman analizi kapsamında Türkçe veriler, 2'si genel amaçlı, 6'sı etimolojik olmak üzere toplam 8 sözlük üzerinden derlenmiştir. Sözlüklerinin seçiminde alan yazını dikkate alınmıştır.²¹ Türkçe genel sözlükler Türkiye Türkçesiyle sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda kullanılan başlıca sözlük Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan *Türkçe Sözlük*'tür²² (=TS). Ayrıca alan yazınında hem genel sözlük hem de etimolojik sözlük²³ olarak kabul edilen *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*²⁴ (=MBTS) de bu çalışmada genel sözlükler içinde değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan Türkçe köken bilgisi sözlükleri şunlardır: *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*²⁵ (=Doerfer), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*²⁶ (=Clauson), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*²⁷ (=Eren), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*²⁸ (=Gülensoy), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*²⁹ (=Karaağaç) ve *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*³⁰ (=Tietze). Ayrıca sözcüklerin Türkçedeki anlam gelişimlerini takip etmek amacıyla *Dîvânü Lügâtî't-Türk*'ten de yararlanılmıştır. Sözcüklerin Arapça karşılıklarına ulaşabilmek için Dankoff ve Kelly'nin

¹⁸Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*.

¹⁹Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 11. baskı (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011).

²⁰Aliakbar Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 16 cilt (İntişarat-i Dânişgâh-i Tahran, 1998 [1377]).

²¹Mehmet Ölmez, "Etimoloji Sözlükleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, Tanımı ve r-'li Yabancı Sözcüklerin Türkçeye Giriş Yolları," *TUDED* 59, no. 1 (2019), 112.

²²Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*.

²³Selahattin Kara, "Türkçe Sözlük ile Misallî Büyük Türkçe Sözlük'ün Karşılaştırmalı Kısa Bir Değerlendirilmesi," *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11, no. 2 (2019), 793; Ölmez, "Etimoloji Sözlükleri", 123.

²⁴İlhan Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbaltı Neşriyatı, 2010).

²⁵Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, 4 cilt (Franz Steiner Verlag, 1963–1975).

²⁶Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* (Oxford University Press, 1972).

²⁷Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999).

²⁸Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 2 cilt (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007).

²⁹Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*.

³⁰Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, 9 cilt (Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016–2019).

çalışması³¹ tercih edilmiştir (=DLT).

Farsça verilerin toplanmasında ise 6'sı genel, 6'sı etimolojik olmak üzere 12 sözlükten yararlanılmıştır. Türkçe alan yazınında görece az bilinir olmaları nedeniyle, bu sözlüklerin yapısal özellikleri, yöntemsel yaklaşımları ve sınırlılıkları aşağıda kısaca tanıtılmıştır. Sıralamalarında basım tarihleri esas alınmıştır:

1.1. Farsça genel sözlükler

(i) *A Concise Dictionary of The Persian Language*³² (=Palmer): Özellikle Farsçaya yeni başlayanlar için günlük dilde kullanılan sözcükleri içerecek şekilde hazırlanmıştır. Sözcüklerin derlenmesinde yazılı kaynakların yanı sıra günlük diyaloglardan da yararlanılmıştır. Madde başı gösterimlerde sırasıyla köken bilgisi, sözcüğün Farsça yazımı, İngilizce okunuşu ve anlamı verilmiştir.

(ii) *A Comprehensive Persian-English Dictionary*³³ (=Steingass): Farsça araştırmaları ve dil bilim çalışmalarında temel başvuru kaynaklarından biri olarak kabul edilir. Farsça sözcüklerin İngilizce karşılıklarını, detaylı tanımlarını, köken bilgilerini ve kullanım örneklerini içeren kapsamlı bir sözlüktür.

(iii) *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*³⁴ (=Dehkhodâ): 16 ciltten oluşan, tek dilli, ansiklopedik bir sözlüktür. Madde başlarında sözcüğün harekeli yazımı, kökeni, türü, anlamı ve tarihî tanıkları sunulmaktadır. Ayrıca yer ve kişi adlarına ilişkin ansiklopedik bilgilere de yer verilir.

(iv) *Ferheng-i Farsi-i Moein*³⁵ (=Moein): Farsçadaki en ünlü ve önde gelen tek dilli ansiklopedik sözlüklerden biridir. 6 ciltlik bu eser, Farsça (İranî), Arapça, Türkçe, Moğolca, Hintçe ve Avrupa dillerinden alınmış sözcükleri kapsar. Hem edebi hem de günlük dilde kullanılan sözcüklerin anlam, telaffuz, kökenlerinin yanı sıra, türevleri ve birleşik sözcükleri hakkında da bilgi verir.

(v) *Ferheng-i Buzurg-i Suhan*³⁶ (=Anvari): 8 ciltten oluşur. 75.000 ana madde, 45.000 alt madde, 16.000 belgelenmiş kanıt, 1.000 örnek ve 1.500 resim içermektedir. Sözlük üçüncü yüzyıldan günümüze eski ve yeni Farsçanın tüm genel söz varlığını, halk ağızlarındaki sözcükleri, bilimsel terim ve ifadelerini içine alır. Oluşturulmasında, daha önce yayımlanmış sözlükler, farklı disiplinlerden kitaplar ve terminoloji sözlükleri taranmış; ayrıca halk ağızlarındaki sözcükleri tespit etmek amacıyla derlemeler yapılmıştır. Sözlükte madde başı olarak verilen sözcüklerin kökeni, anlamları ve karşılıklarına ilişkin açıklamalara yer verilmektedir. Ayrıca, sözcüklerle ilgili deyimler ve bu deyimlere ilişkin örnekler de tanıklarla sunulmaktadır.

(vi) *Ferheng-i Farsi-i Amid*³⁷ (=Amid): 2 ciltten oluşan Farsçadan Farsçaya tek dilli popüler bir sözlüktür. Farsça sözcükleri ve Farsçada kullanılan alıntı sözcükleri, edebi ve bilimsel terimlerle birlikte derleyen sözlükte toplam 22.475 madde başı sözcük yer almaktadır. Madde başı gösterimlerde sözcüğün fonetik alfabeyle okunuşu, köken bilgisi, türü ve anlamı verilmiştir. Ayrıca sözlükte bazı sözcükler için görseller de yer almaktadır.

1.2. Farsça köken bilgisi sözlükleri

(i) *Grundriss Der Neupersischen Etymologie*³⁸ (=Horn): Yeni Farsçaya ait sözcüklerin güvenilir etimolojik açıklamalarını derlemeyi amaçlamaktadır. Bazı etimolojiler, eleştirel değerlendirme amacıyla da esere dâhil edilmiştir. Madde başları, Latin alfabesine göre alfabetik sırayla düzenlenmiş; her sözcük için anlamı, kökeni ve ait olduğu dil ya da dönemden örnekler sunulmuştur.

³¹Robert Dankoff ve James Kelly, *Maḥmūd al-Kāşġarī, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luġāt at-Turk)*, 3 cilt (Harvard University Printing Office, 1982–1985).

³²Edward Henry Palmer, *Concise Dictionary of the Persian Language* (Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. LTD., 1901).

³³Francis Joseph Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary* (Routledge & Kegan Paul, 1963).

³⁴Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*.

³⁵Muhammad Moein, *Ferheng-i Moein* (İntişarat-i Adena, 2002 [1381]).

³⁶Hasan Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 8 cilt (İntişarat-i Suhan, 2003 [1381]).

³⁷Hasan Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid* (İntişarat-i Rah-i Ruşd, 2010).

³⁸Paul Horn, *Grundriss der Neupersischen Etymologie* (Emil Felber, 1893).

(ii) *Persische Studien*³⁹ (=Hübschmann): Horn'un⁴⁰ yukarıda adı geçen sözlüğündeki etimolojik tespitleri eleştirel bir yaklaşımla incelemek amacıyla yazılmıştır. Çalışmada sınırlı sayıda sözcük ele alınmış olup incelenen sözcüklerle ilgili farklı görüşler bir araya getirilerek tartışılmıştır. Ayrıca Yeni Farsçanın ses bilgisine dair açıklamalara da yer verilmiştir.

(iii) *An Etymological Dictionary of Persian, English and other Indo-European languages*⁴¹ (=Nourai): Farsçadaki sözcüklerin en eski biçimlerine ulaşarak etimolojisini ve Hint-Avrupa dillerindeki ortak köklerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Eserde 4700 Farsça, 9000 İranî sözcüğün kökeni incelenmiştir. İncelenen sözcüklerin kökünden farklı dillerdeki türevlerine doğru gelişimi grafiklerle sunulmuş; açıklamalar ise hem Farsça hem de İngilizce olarak verilmiştir.

(v) *Ferheng-i Rîşehâ-yi Hend va Urupâ-yi Zabân-i Fârsî*⁴² (=Kaşhânî): Kökeni Hint-Avrupa dil ailesine dayanan öz Farsça sözcüklerin kökenlerinin belirlenmesini amaçlar. Sözlükte incelenen sözcüğün önce Farsçadaki biçimi, İngilizce anlamı ve Hint-Avrupa dillerindeki kökü sunulmuştur. Daha sonra, sözcüğün tarihî ve çağdaş Hint-Avrupa dillerindeki biçimleri verilmiştir. Ayrıca geri alıntı örnekleri ayrı bir tabloda gösterilmiştir.

(vi) *Ferheng-i Rîşehâ-yi Zebân-ı Fârsî*⁴³ (=Dost): 5 ciltlik bu sözlükte toplam 5.514 madde yer almaktadır. İncelenen sözcükler harekeli biçimde sunulmakta; her biri için sırasıyla telaffuz, anlam, tanık ve köken bilgisi verilmektedir. Farsça kökenli sözcüklerin Orta ve Eski Farsçadaki biçimleriyle birlikte kökleri de gösterilmiştir. Ardından, söz konusu sözcüğün Sanskritçedeki kökteşi gösterilmiştir. Daha sonra, sözcüğün Hint-Avrupa dilindeki kökü ve diğer Hint-Avrupa dillerindeki türevleri sunulmuştur.

(vii) *A Concise Etymologic Dictionary of the Persian Language*⁴⁴ (=Shakibi): 3 ciltten oluşan bu Farsça-İngilizce sözlükte, sözcükler fonetik alfabe ile gösterilmiştir. Her madde başı için İngilizce anlam sunulmakta, ardından köken bilgisi ile sözcüğün farklı tarihi dillerdeki biçimleri açıklanmaktadır.

2. Bulgular

2.1. Türkçe ve Farsça Sözlüklerin Köken Bilgisi Etiketleme Verilerinin Sunumu ve Sınıflandırılması

Örnekleme yer alan sözcükler, Türkçe ve Farsça sözlüklerde, dört ana etiketleme biçimiyle sınıflandırılmıştır.

2.1.1. Türkçe ve Farsça sözlüklerde kendi dilinde işaretlenen sözcükler

2.1.1.1. Al (آل)

Al sözcüğü DLT'de⁴⁵ Arapça *nâranjî* "turuncu/orange" karşılığında kullanılır. Türkiye Türkçesinde "kanın rengi, kızıl, kırmızı", "pembeye kaçan parlak kırmızı renk" temel anlamının yanı sıra "allık" ve "kızıla çalan at donu" anlamlarıyla da tanımlanır. Türkçe genel sözlüklerin tümünde kökeni Türkçe olarak gösterilir.⁴⁶ MBTS'de⁴⁷ sözcüğün Rusça'ya, Kafkas ve Balkan dillerine, ayrıca *âl* şeklinde Farsça'ya geçtiği bilgisi de yer alır. Ayrıca Osmanlı Türkçesi'nde *reng-i âl* (al renk), *ruhsar-ı âl* (al yanak) gibi bazı Farsça tamlamalarda Farsça gibi telaffuz edilerek *âl* şeklinde (*l* ince olarak) kullanıldığı belirtilir.

³⁹Heinrich Hübschman, *Persische Studien* (K. J. Trübner, 1895).

⁴⁰Horn, *Neupersischen Etymologie*.

⁴¹Ali Nourai, *An Etymological Dictionary of Persian, English and Other Indo-European Languages* (Xlibris, 1999 [1378]).

⁴²Manûchehr Aryanpûr Kaşhânî, *Ferheng-i Rîşehâ-yi Hend va Urupâ-yi Zabân-i Fârsî* (Cihat-i Dânişgâhî, 2005 [1384]).

⁴³Muhammed Hasan Dost, *Ferheng-i Rîşehâ-yi Zebân-ı Fârsî* (Ferhengistân-i Zebân ve Edeb-i Fârsî, 2014 [1393]).

⁴⁴Jami Gilani Shakibi ve Bahram Youssefi, *A Concise Etymologic Dictionary of the Persian Language*, 3 cilt (CreateSpace Independent Publishing Platform, 2015).

⁴⁵Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1:118.

⁴⁶Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 79; Ayverdi, *Misallı Büyük Türkçe Sözlük*, 34.

⁴⁷Ayverdi, *Misallı Büyük Türkçe Sözlük*, 34-35.

Doerfer⁴⁸ sözcüğün önce Türkçeden Farsçaya ödünçlendiğini, ardından Farsçadan tekrar Türkçeye geçtiğini belirtir. Sözcüğün özellikle Altın Orda Hanları ile Kırım Hanları arasında *al tamga* “kırmızı devlet mührü” ile bağlantılı olarak sık sık kullanıldığı bilgisini verir. Clauson⁴⁹ da Türkçe kökenli olarak değerlendirdiği sözcüğün Moğolcada yöneticilerin, belgeleri mühürlediği kırmızı mürekkebin rengi için kullanıldığına ve Türk yöneticilerinin mührü *al tamga* kullanımına dikkat çeker. Tietze⁵⁰ *al* sözcüğünün kökeniyle ilgili kişisel görüşünü paylaşmaz. Sözcüğün bir İran dilinden Türkçeye geçtiği görüşüyle birlikte Doerfer’in⁵¹ yukarıda verilen karşıt görüşünü dile getirir. Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde sözcüğün çoğunlukla Farsçadan alınmış sayılarak uzun /a/ ve ince telaffuzlu /l/ ile ayrı bir değişkesinin oluştuğunu belirtir. Karaağaç⁵² ve Gülensoy⁵³ sözcüğü Türkçe olarak değerlendirir.

Farsça genel ve etimolojik sözlüklerde “kırmızı”, “gül rengi”, “solgun kırmızı” ve “pembe” gibi anlamlarla tanımlanan *al* sözcüğünün etimolojik değerlendirmeleri büyük ölçüde tutarlıdır. Bu kaynaklarda sözcüğün kökeni ya Farsça⁵⁴ ya da Pehlevi⁵⁵ gösterilir. Dehkhodâ⁵⁶ ve Dost⁵⁷ sözcükle ilgili açıklamalarında sözcüğün Türkçe olduğuyla ilgili değerlendirilmeleri aktararak eleştirir. Nourai⁵⁸ sözcüğün gelişimini Hint-Avrupaca *el*, *elk*, *eln* “ağaç veya hayvan adlarında kullanılan kırmızı ya da kahverengi” > Avestaca *auruša* “solgun kırmızı, beyaz” > Pehlevi *arūs* “beyaz” > Farsça *āl* “solgun kırmızı, pembe” şeklinde gösterir.

Farsça sözlüklerin bir kısmında dikkat çeken bir tutum da “kırmızı” anlamındaki *al* sözcüğü ile *al tamga* “padişahların mührü, damga” birleşik sözcüğünde yer alan *al* sözcüğünün farklı kökenlere ait olduğu yönündedir. Steingass⁵⁹ buradaki *al* sözcüğünü Türkçe, Anvari⁶⁰ Moğolca olarak değerlendirmiştir.

2.1.1.2. Küçük (کوچک)

Sözcük DLT’de⁶¹ *kiçig* biçiminde Arapça *şagîr* “küçük/small” karşılığında kullanılır. TS’de⁶² “boyutları, benzerlerininkinden daha ufak olan, mikro; büyük karşıtı” temel anlamıyla tanımlanan sözcüğün kökeni genel Türkçe sözlüklerde⁶³ Türkçe olarak belirtilir. MBTS’te⁶⁴ sözcük için Eski Türkçe *kiçig* > *kiçik* – *kiçük* gelişimi verilir. Ayrıca “Eski Türkiye Türkçesi *kiçi*; aynı zamanda ‘köpek yavrusu’ anlamına gelen sözcük seslenme sözü olarak da kullanılmıştır; ses taklidi olabileceği gibi **kiç-mek* ‘geç kalmak, sona kalmak’ fiilinin bir türevi de olabilir.” notu düşülür. Sözcüğün büyük sıfatının etkisiyle düz sıradan yuvarlak sıraya geçtiği belirtilir.

Doerfer,⁶⁵ Németh ve Menges’in Farsça *küçak* “*küçük*” sözcüğünün, Türkçeden türediği yönündeki görüşünü kabul etmez. Osmanlı Türkçesinde *küçük* sözcüğünün, 11. yüzyıldan sonra *kiçik* formundan türediğini Farsçada ise *köçak* sözcüğünün aynı dönemden itibaren belgelendiğini belirterek Türkçedeki *küçük* sözcüğünün dış etkilere bağımsız olarak geliştiği sonucuna varır. Clauson⁶⁶ *kiçig* madde başında incelediği sözcükle Farsçadaki *kuçek* sözcüğü arasındaki benzerliğin tesadüfi olduğunu ancak sözcüğün

⁴⁸Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:94.

⁴⁹Clauson, *An Etymological Dictionary*, 121.

⁵⁰Tietze, *Etimolojik Lugat*, 1:317

⁵¹Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:94.

⁵²Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 19.

⁵³Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 61.

⁵⁴Steingass, *Persian-English Dictionary*, 91; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 186; Moein, *Ferheng-i Moein*, 56; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 141; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 43; Nourai, *Etymological Dictionary*, 122; Dost, *Ferheng-i Rişê Şihahtî-i Zebân-ı Fârsî*, 141.

⁵⁵Shakibi ve Youssefi, *A Concise Etymologic Dictionary*, 1:78

⁵⁶Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 186.

⁵⁷Dost, *Ferheng-i Rişê Şihahtî-i Zebân-ı Fârsî*, 141.

⁵⁸Nourai, *Etymological Dictionary*, 122.

⁵⁹Steingass, *Persian-English Dictionary*, 91.

⁶⁰Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 141.

⁶¹Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1:299.

⁶²Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 1552.

⁶³Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 1552; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 723.

⁶⁴Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 723.

⁶⁵Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 3:628.

⁶⁶Clauson, *An Etymological Dictionary*, 696.

Osmanlı Türkçesinde bulunan “küçük” şeklinin Farsçadan ödünç alınmış olma ihtimalinin bulunduğunu belirtir. Karaağaç⁶⁷ sözcüğün Türkçeden Farsçaya ödünç verildiğini belirtir. Gülensoy⁶⁸ sözcüğü Türkçe olarak işaretler. Tietze⁶⁹ *küccük* şeklinde verdiği *küçük* sözcüğünü Türkçe olarak kabul eder.

Sözcük, Farsça sözlüklerin tümünde Farsça olarak işaretlenir.⁷⁰ Nourai⁷¹ sözcüğün gelişimini Hint-Avrupa *kut* “küçük, kısa” > Avestaca *ku, kva, kutaka* “küçük”; *kvataka, kautaka* “çocuk” > Farsça *kūçak* “küçük” şeklinde verir. Shakibi⁷² ise sözcüğü Sanskritçe *kṣulla* “küçük”, Pahlevi *gişnak* “küçük”, Kürtçe *geçak* “küçük” ve *kiçak* “genç” sözcükleriyle ilişkilendirir.

2.1.1.3. Teke (تکه/دکه)

DLT’de⁷³ Arapça karşılığı *faḥl az-ẓibā’* “erkek keçi/male antelope” olarak verilir. Türkiye Türkçesinde aynı temel anlamı koruyan sözcüğün kökeni genel Türkçe sözlüklerde⁷⁴ ve köken bilgisi sözlüklerinde⁷⁵ Türkçe olarak gösterilir. Köken bilgisi sözlüklerinin çoğunda sözcüğün başta Farsça olmak üzere çeşitli komşu dillere ödünçlendiği belirtilir.⁷⁶

Genel Farsça sözlüklerde sözcük Farsça olarak kabul edilir.⁷⁷ İncelenen Farsça köken bilgisi sözlüklerinde sözcüğe yer verilmemiştir.

2.1.2. Türkçe sözlüklerde kökeni üzerinde görüş birliği bulunmayan-Farsça sözlükler tarafından Farsça veya Hint-Avrupa dil ailesiyle ilişkilendirilen sözcükler

2.1.2.1. Ardıç (اردوج/ارچه)

DLT’de⁷⁸ *artuç* biçiminde geçen sözcük Arapça *‘ar’ar* (“ardıç/juniper”) karşılığında kullanılır. Türkiye Türkçesinde aynı temel anlamı koruyan sözcüğün kökeni TS’de⁷⁹ Türkçe olarak işaretlenirken MBTS’de⁸⁰ kökenin kesin olmadığı ifade edilir.

Türkçe köken bilgisi sözlüklerinde sözcük Türkçe olarak değerlendirilir.⁸¹ Doerfer⁸² sözcüğün kökeniyle ilgili Moğolca ve Yunanca olduğu yönündeki iddiaları reddeder. Sözcüğün büyük ihtimalle *art-* “büyümek, çoğalmak” kökünden türemiş, “hızla büyüyen bitki” anlamına gelen Türkçe bir sözcük olduğunu belirtir. Eren⁸³ de Karaağaç⁸⁴ gibi Farsça *ardic* sözcüğünün Türkçeden alındığını ifade eder.

⁶⁷ Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 557.

⁶⁸ Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 587.

⁶⁹ Tietze, *Etimolojik Lugat*, 4:468.

⁷⁰ Palmer, *Concise Dictionary*, 495; Steingass, *Persian-English Dictionary*, 1059; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 18681; Moein, *Ferheng-i Moein*, 1410; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 983; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 857; Nourai, *Etymological Dictionary*, 258; Dost, *Ferheng-i Riş Şinahtî-i Zebân-ı Fârsî*, 2280; Shakibi ve Youssefi, *A Concise Etymologic Dictionary*, 2:4.

⁷¹ Nourai, *Etymological Dictionary*, 258.

⁷² Shakibi ve Youssefi, *A Concise Etymologic Dictionary*, 2:4.

⁷³ Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 2:269.

⁷⁴ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 2302; Ayverdi, *Misallı Büyük Türkçe Sözlük*, 1225.

⁷⁵ Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:528; Clauson, *An Etymological Dictionary*, 477; Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 400; Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 874; Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 828; Tietze, *Etimolojik Lugat*, 8:125.

⁷⁶ Clauson, *An Etymological Dictionary*, 477; Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 400; Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 828.

⁷⁷ Steingass, *Persian-English Dictionary*, 319; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 6918; Moein, *Ferheng-i Moein*, 479; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 360.

⁷⁸ Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1:127.

⁷⁹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 147.

⁸⁰ Ayverdi, *Misallı Büyük Türkçe Sözlük*, 64.

⁸¹ Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:28; Clauson, *An Etymological Dictionary*, 200-204; Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 15-16; Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 75; Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 38; Tietze, *Etimolojik Lugat*, 1:425.

⁸² Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:28.

⁸³ Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 15-16.

⁸⁴ Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 38.

⁸⁵ Steingass, *Persian-English Dictionary*, 35.

⁸⁶ Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 1709.

Bu çalışmada incelenen Farsça sözlükler arasında sözcüğe yalnızca Staingass ve Dehkhodâ'da yer verilmiştir. Staingass⁸⁵ sözcüğü “ardıç” ve Dehkhodâ⁸⁶ ise “çöllerde yetişen bitki” olarak tanımlar. Her ikisi de sözcüğü Farsça olarak değerlendirir.

2.1.2.2. Aş (اَش)

DLT'de⁸⁷ Arapça *ṭa'ām* “yemek/food” karşılığında kullanılır. Türkiye Türkçesinde de temel anlamını koruyan sözcüğün kökeni TS'de⁸⁸ Türkçe olarak belirtilir. MBTS'de⁸⁹ ise sözcüğün kökeni üzerine kesin bir yargıda bulunulmaz. Sözcüğün Eski Türkçeden beri kullanıldığı; kökeninin Türkçe mi yoksa Farsça mı olduğu konusunda farklı görüşler bulunduğu ifade edilir.

Doerfer⁹⁰ hem Türkçede hem Farsçada eski çağlardan beri kullanılmakta olan bu sözcüğün kökeninin tartışmalı olduğunu vurgular. Türkçede aş sözcüğünün en eski anlamının “yemek” olduğunu ve zamanla tarımla ilişkili olarak “tahıl” anlamını kazandığını belirterek sözcüğün anlamsal gelişimine uygun olmadığı düşüncesiyle Ramstedt'in sözcüğü Moğolca *alisun* “saman” ile ilişkilendirmesini eleştirir. Türkçedeki aş sözcüğünün büyük olasılıkla Orta Farsçadan ödünç alındığını ifade eder. Clauson⁹¹ sözcüğü Türkçe olarak işaretler ve Doerfer'in bu konudaki düşüncesine referans vererek sözcüğün Orta Çağ'dan itibaren Farsça *ās* “çorba, lapa” ile karıştırılmaya elverişli olduğuna dikkat çeker. Eren⁹² sözcüğün eskiliğini ve yayılımını vurguladıktan sonra Polliot ve Ligeti'nin sözcüğün Türkçeden Farsçaya geçtiğini iddia ederken Doerfer ve Sevortyan'ın ise tersini savunduğunu belirtir. Gülensoy,⁹³ Karaağaç⁹⁴ ve Tietze⁹⁵ sözcüğü Türkçe olarak işaretlemiştir.

Farsçada “çorba”, “yulaf lapası”, “yemek” anlamlarıyla kullanılan sözcük Farsça genel sözlüklerde Farsça⁹⁶ veya Pehlevi⁹⁷ olarak etiketlenir. Farsça köken bilgisi sözlüklerinde ise sözcük daha çok Hint-Avrupa dil ailesi çerçevesinde değerlendirilir. Nourai,⁹⁸ sözcüğün gelişimini Hint-Avrupaca *ed* “ye-” > Avestaca *adāiti* “ye-”, *asa* “yemek”, *xarka-asa* “kuş yemek” > Farsça *ās* “bir çeşit çorba” şeklinde gösterir. Kaşhânî⁹⁹ sözcük için “Hint-Avrupa dillerine ait ortak sözcük” yorumunu yapar. Dost¹⁰⁰ sözcüğü Farsça, Shakibi¹⁰¹ ise Pehlevi olarak etiketler.

2.1.2.3. Çimen/çemen (چمن)

DLT'de¹⁰² *çimgen* şeklinde yer alan sözcük, Arapça *rawḍ* “çayır, otlak/meadow” ve *ṭīl* “bitki gübresi/peat” karşılığında kullanılır. Türkiye Türkçesinde *çimen* ve *çemen* olmak üzere iki benzer biçim bulunmaktadır. Bu sözcüklerin köken bilgisi ve anlam özelliklerine göre madde başı olarak ele alınması konusunda farklı yaklaşımlar vardır. TS'de *çimen* “kendiliğinden yetişmiş çim”¹⁰³, *çemen* “maydanozgillerden, kimyon türü bir bitki”¹⁰⁴ temel anlamlarıyla açıklanır; her iki sözcüğün de kökeni Türkçe olarak belirtilir. MBTS'de¹⁰⁵ *çimen*

⁸⁷Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1:118.

⁸⁸Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 171.

⁸⁹Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 76.

⁹⁰Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:59.

⁹¹Clauson, *An Etymological Dictionary*, 253.

⁹²Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 23.

⁹³Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 83.

⁹⁴Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 47.

⁹⁵Tietze, *Etimolojik Lugat*, 1:464.

⁹⁶Palmer, *Concise Dictionary*, 29; Steingass, *Persian-English Dictionary*, 62; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 146; Moein, *Ferheng-i Moein*, 48; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 109.

⁹⁷Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 34.

⁹⁸Nourai, *Etymological Dictionary*, 117.

⁹⁹Aryanpūr Kaşhânî, *Ferheng-i Rîşehâ*, 64.

¹⁰⁰Dost, *Ferheng-i Rîşe Şinahi-i Zebân-ı Fârsî*, 69.

¹⁰¹Shakibi ve Youssefi, *A Concise Etymologic Dictionary*, 1:103.

¹⁰²Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1:333.

¹⁰³Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 548.

¹⁰⁴Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 519.

¹⁰⁵Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 236.

sözcüğünün Eski Türkçe *çimgen* sözcüğüne dayandığı Farsçaya *çemen* şeklinde geçtiği ifade edilir. *Çemen* sözcüğü ise iki farklı anlam ve kökenle ele alınır: “Çimen, yeşillik yer” anlamındaki *çemen*’in Eski Türkçe *çimgen* sözcüğünden Farsçaya *çemen* şeklinde geçtiğini ifade eder. “Maydanogillerden bir bitki ve bu bitkinin kokulu tohumu” şeklinde tanımladığı *çemen*’i ise Ermenice olarak işaretler.¹⁰⁶

Doerfer¹⁰⁷ *çaman* madde başlığında incelediği sözcüğün Türkçede yaşayan *çimen* ve *çemen* biçimlerini tesadüfi benzerliklere dayanan farklı kökenlere sahip iki ayrı sözcük olarak değerlendirir. *Çemen*’in Osmanlı Türkçesine Farsçadan geçtiğini, *çimen*’in ise Eski Türkçe *çimgen* biçiminden türediğini savunur. Bu görüşünü (i) ilk hecedeki ünlü farkı (Farsçada *a*, Türkçede *i*), (ii) Türkçedeki *çimen* formunun daha eski bir *çimgen* biçiminden türemiş olması ve (iii) Türkçede bağımsız bir *çim* kökünün varlığı gibi dilsel gerekçelerle destekler. Clauson¹⁰⁸ ise *çimgen* maddesinde incelediği sözcüğün *çimen* ve *çemen* şekillerinin Türkçe köken bilgisinin sağlam olduğunu vurgular, buna dayanarak Farsça eşanlamlısı olan *çaman*’ın Türkçeden alınmış olmasının muhtemel olduğunu belirtir. Eren¹⁰⁹ sözlüğünde *çimen*’e yer vermez. *Çemen* “bir yıllık, otsu, özel kokulu bir bitki ve bunun kokulu tohumu” sözcüğünü inceler. Bu sözcüğün Drimba’ya¹¹⁰ göre Rumcadan alınmış olduğunu belirtir. Karaağaç¹¹¹ ve Gülensoy¹¹² sözcüğü Türkçe olarak işaretlemekteyken Tietze¹¹³ *çimen* sözcüğünün Eski Türkçe *çemgen*’e dayandırılabilceği gibi Farsça *çemen* sözcüğünün varyantı da olabileceğini ifade eder.

Farsça sözlüklerde “mera”, “bahçe”, “gül bahçesi”, “yeşil alan”, “bahçe ve bostan arasındaki yol”, “bahçe avlusu” “tarlanın etrafındaki yükseklik”, “çimen”, “çayır” anlamlarıyla tanımlanan sözlük hem genel hem de köken bilgisi sözlüklerinde Farsça olarak işaretlenir.¹¹⁴ Shakibi¹¹⁵ sözcüğün gelişimini *çaman* “çimen, çayır” < *çamidan* “gezinmek” şeklinde gösterir.

2.1.2.4. Tabanca (تپانچه)

Temel anlamı “küçük ateşli silah” olan *tabanca* sözcüğü TS’de¹¹⁶ Türkçe; MBTS’de¹¹⁷ ise Farsça kökenli olarak gösterilir. Doerfer,¹¹⁸ Karaağaç¹¹⁹ ve Gülensoy¹²⁰ sözcüğün Türkçe olduğunu belirtir. Buna karşılık Eren¹²¹ sözcüğü Farsça olarak değerlendirir.

Farsçada daha çok “tokat”, “darbe”, “küçük ateşli silah” anlamlarında kullanılan sözcük tüm genel Farsça sözlüklerde Farsça olarak kabul edilir.¹²² Farsça köken bilgisi sözlüklerinde ise sözcüğe yer verilmez.

¹⁰⁶Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 223.

¹⁰⁷Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 3:99.

¹⁰⁸Clauson, *An Etymological Dictionary*, 423.

¹⁰⁹Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 84.

¹¹⁰Vladimir Drimba, “Quelques Leçons et Etymologies Comanes,” *Revue Roumaine de Linguistique* 11 (1966):484-485.

¹¹¹Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 203.

¹¹²Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 243.

¹¹³Tietze, *Etimolojik Lugat*, 2:232.

¹¹⁴Palmer, *Concise Dictionary*, 187; Steingass, *Persian-English Dictionary*, 399; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 8251; Moein, *Ferheng-i Moein*, 570; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 2383; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 438; Dost, *Ferheng-i Rişê Şinahtî-i Zebân-ı Fârsî*, 1047; Shakibi ve Youssefi, *A Concise Etymologic Dictionary*, 1:195.

¹¹⁵Shakibi ve Youssefi, *A Concise Etymologic Dictionary*, 1:195.

¹¹⁶Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 2237.

¹¹⁷Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1182.

¹¹⁸Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 3:339.

¹¹⁹Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 801.

¹²⁰Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 850.

¹²¹Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 391.

¹²²Palmer, *Concise Dictionary*, 410; Steingass, *Persian-English Dictionary*, 281; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 1205; Moein, *Ferheng-i Moein*, 423; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 1612 ve 4865; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 325.

2.1.3. Türkçe sözlüklerde Türkçe kabul edilen-Farsça sözcüklerde köken bilgisi üzerine görüş birliği bulunmayan sözcükler

2.1.3.1. Ağıl (أغیل/اغل)

Sözcük DLT'de¹²³ Arapça *marbaḍ al-ḡanam* “koyun ağılı/sheepfold” sözcüğünü karşılamaktadır. Türkiye Türkçesinde “evcil küçükbaş hayvanların barındığı çit veya duvarla çevrili yer” temel anlamına sahip sözcük, Türkçe genel sözlüklerde¹²⁴ ve köken bilgisi sözlüklerinde¹²⁵ Türkçe olarak işaretlenmektedir. Doerfer,¹²⁶ en eski kayıtlarda ve Türk lehçelerinde bulunmasına dayanarak sözcüğün Moğolca veya diğer dillerden alındığına dair iddiaların dil bilim açısından tutarsız olduğunu belirtir. MBTS'de¹²⁷ sözcüğün Balkan dillerine, Rusça'ya ve *āḡīl* şeklinde Farsçaya geçtiği not edilir.

Farsçada “ağıl” anlamında kullanılan sözcük genel Farsça sözlüklerde Farsça kökenli olarak gösterilmektedir.¹²⁸ Farsça köken bilgisi sözlüklerinde ise sözcük üzerinde farklı görüşler bulunmaktadır. Nourai¹²⁹ sözcüğün gelişimini Hint-Avrupaca *gheugh*, *ghūgh* “saklamak” > Eski Farsça *gaud* > Soğdca *ā-gaud* > Farsça *āḡol* şeklinde gösterir. Dost¹³⁰ sözcüğü Türkçe olarak işaretler. Shakibi¹³¹ ise sözcüğün Pehlavice *ā-* ön eki ve *ḡol* (*ḡol*) sözcüğünden oluştuğunu iddia eder.

2.1.3.2. Ala (آلا)

Sözcük DLT'de¹³² Arapça *abraṣ* “cüzzamlı/leprous” ve *arḡat* “alaca renkli /benekli siyah beyaz” karşılığında kullanılır. Türkçe genel sözlüklerde¹³³ Türkçe olarak işaretlenen sözcük; “karışık renkli”, “çok renkli”, “alaca”, “alabalık”, “ela”, “keklığın boynundaki siyah halka”, “beyaz tenli kimse”, “hastalıklı kimse” gibi anlamlarla tanımlanır. Ayrıca “açık kestane renginde olan” anlamının özellikle göz için kullanıldığı ve *elâ* söylenişinin daha yaygın olduğu not edilir. Sözcük Türkçe köken bilgisi sözlüklerinin de tümünde Türkçe olarak işaretlenir.¹³⁴

Sözcük Farsça genel sözlüklerde “kırmızı”, “yarı kırmızı” temel anlamlarıyla tanımlanır ve Farsça olarak işaretlenir.¹³⁵ Farsça köken bilgisi sözlükleri arasında sözcüğe yalnızca Dost¹³⁶ tarafından yer verilmiştir. Dost,¹³⁷ genel sözlüklerden farklı olarak DLT'de¹³⁸ tanımlanan “cüzzamlı” ve “benekli” anlamlarını da tanımlarına ekler ve sözcüğü Türkçe olarak işaretler.

2.1.3.3. Azık (أزوقه/آزوغه)

DLT'de¹³⁹ *azuk* biçiminde yer alan sözcüğün Arapçası *zād* “yiyecek/provisions” olarak verilir. Türkiye Türkçesinde “nevale” temel anlamıyla tanımlanan sözcük, kendisine yer verilen tüm Türkçe genel sözlük-

¹²³Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1:113.

¹²⁴Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 40; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 16.

¹²⁵Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:503; Clauson, *An Etymological Dictionary*, 83; Tietze, *Etimolojik Lugat*, 1:273; Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 53; Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 3; Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 11.

¹²⁶Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:503.

¹²⁷Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 16.

¹²⁸Steingass, *Persian-English Dictionary*, 78; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 163; Moein, *Ferheng-i Moein*, 51; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 122; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 37.

¹²⁹Nourai, *Etymological Dictionary*, 163.

¹³⁰Dost, *Ferheng-i Rişê Şinahi-i Zebân-ı Fârsî*, 86.

¹³¹Shakibi ve Youssefi, *A Concise Etymologic Dictionary*, 1:91.

¹³²Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1: 119.

¹³³Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 79; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 35.

¹³⁴Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:95; Clauson, *An Etymological Dictionary*, 126; Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 61; Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 20; Tietze, *Etimolojik Lugat*, 1:320

¹³⁵Steingass, *Persian-English Dictionary*, 91; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 187; Moein, *Ferheng-i Moein*, 57; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 43.

¹³⁶Dost, *Ferheng-i Rişê Şinahi-i Zebân-ı Fârsî*, 97.

¹³⁷Dost, *Ferheng-i Rişê Şinahi-i Zebân-ı Fârsî*, 97.

¹³⁸Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1:119.

¹³⁹Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1:108.

lerde¹⁴⁰ ve köken bilgisi sözlüklerinde¹⁴¹ Türkçe olarak değerlendirilmiştir. Doerfer¹⁴² sözcüğün Farsçaya ödünçlendiğini belirtir.

Farsça “yiyecek”, “yolculuk için alınan veya miktarı az olan yiycek”, “evde hazır bulundurulmuş tahıllar” gibi anlamlarda kullanılan sözcüğün kökeni hakkında Farsça sözlüklerde fikir birliği bulunmamaktadır: Steingass¹⁴³ ve Moein¹⁴⁴ sözcüğü Farsça olarak gösterir. Anvari¹⁴⁵ ve Amid¹⁴⁶ sözcüğün kökenini Türkçe olarak belirler. Dehkhodâ¹⁴⁷ kesin bir hüküm vermekten kaçınarak bazı kaynaklarda bu sözcüğün kökeninin Türkçe olarak belirtildiğini ancak Arapça “عدوقه/عدوقه” sözcüklerinden ödünçlenmiş olabileceğini öne sürer. Farsça köken bilgisi sözlüklerinden Dost¹⁴⁸ sözcük için “Dehkhodâ gibi bazı araştırmacılar sözcüğün kökenini Arapça عدوقه sözcüğü ile ilişkilendirirler de kökeninin Türkçe olma ihtimali yüksektir.” açıklamasını yapar. Shakibi’de¹⁴⁹ sözcük Sanskritçe kabul edilir.

2.1.3.4. Budak (بوته)

Sözcük, DLT’de¹⁵⁰ *butak* biçiminde, Arapça *ḡuṣn* “dal/branch” karşılığında kullanılır. TS’de¹⁵¹ temel anlamı “ağacın dal olacak sürgünü” şeklinde açıklanan sözcük, hem genel¹⁵² hem de köken bilgisi¹⁵³ sözlüklerinde Türkçe olarak işaretlenir. MBTS’de¹⁵⁴ sözcüğün Eski Türkçeden itibaren gelişimi *butık* – *butak* < *butı-mak* “budamak” şeklinde gösterilir.

Türkçe köken bilgisi sözlüklerinde sözcüğün “çalı, çalılık”, “fundalık”, “ağacın dalı”, “herhangi bir şeyin dalı veya çubuğu”, “deve/manda/ayı yavrusu”, “su tulumu”, “deri kap” gibi çok çeşitli anlamları saptanır. Doerfer¹⁵⁵, *būta* madde başlığı altında incelediği sözcüğün, eski metinlerde genellikle *butık*, Orta Türkçede *buta*, 14. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde (*budaḥ* biçimiyle de) ve Azerbaycan Türkçesinde *budaḥ* olarak geçtiğini belirtir. Ayrıca Yakutça ve Tuva Türkçesinde de *butık* kökenine dayanan biçimlerin bulunduğunu ifade eder. Bu verilere dayanarak, sözcüğün Moğolca veya Farsçadan alındığı yönündeki görüşleri reddeder ve sözcüğü Türkçe olarak değerlendirir. Clauson¹⁵⁶ *butık* / *butı* maddesinde ele aldığı sözcüğün Türkçe türemiş bir sözcük olduğu açıklamasıyla yetinir. Sözcük; Gülensoy¹⁵⁷, Karaağaç¹⁵⁸ ve Tietze¹⁵⁹ tarafından da Türkçe olarak değerlendirilir.

Farsça genel sözlüklerde *budak*; “ağaçtan küçük olan bitki” temel anlamının yanı sıra “çalı, çalılık”, “eritme potası”, “atış yapılacak dipçik”, “insan veya hayvan yavrusu”, “leke”, “boyanmış çiçek veya kumaş” şeklinde tanımlanır ve Farsça olarak değerlendirilir.¹⁶⁰ Farsça köken bilgisi sözlüklerinde ise bu sözcüğün kökeni

¹⁴⁰Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 216; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 98.

¹⁴¹Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:56; Clauson, *An Etymological Dictionary*, 283; Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 98; Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 60; Tietze, *Etimolojik Lugat*, 1:531.

¹⁴²Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:56.

¹⁴³Steingass, *Persian-English Dictionary*, 31.

¹⁴⁴Moein, *Ferheng-i Moein*, 44.

¹⁴⁵Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 72.

¹⁴⁶Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 24, 30.

¹⁴⁷Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 89.

¹⁴⁸Dost, *Ferheng-i Rişe Şinâhtî-i Zebân-ı Fârsî*, 31.

¹⁴⁹Shakibi ve Youssefi, *A Concise Etymologic Dictionary*, 1:113-114.

¹⁵⁰Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1:289.

¹⁵¹Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 402.

¹⁵²Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 402; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 168.

¹⁵³Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:329; Clauson, *An Etymological Dictionary*, 301; Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 175; Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 134; Tietze, *Etimolojik Lugat*, 1:795.

¹⁵⁴Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 168.

¹⁵⁵Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:329.

¹⁵⁶Clauson, *An Etymological Dictionary*, 301.

¹⁵⁷Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 175.

¹⁵⁸Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 134.

¹⁵⁹Tietze, *Etimolojik Lugat*, 1:795.

¹⁶⁰Steingass, *Persian-English Dictionary*, 205; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 5058; Moein, *Ferheng-i Moein*, 292; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 1053; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 247.

hakkında farklı düşünceler vardır. Dost¹⁶¹ sözcüğü “çok yükselmeyen ve yere yakın olan bitki” olarak tanımlayarak Türkçe olduğunu savunur. Shakibi¹⁶² “yavru, yavru köpek, buzağı, genç, bebek” şeklinde tanımladığı sözcüğün kökenini Sanskritçe olarak değerlendirir.

2.1.3.5. Düğme (تکمه/دکمه)

DLT’de, *tüğme* biçiminde yer alan sözcük, Arapça *zırr* (“düğme / button”) karşılığında kullanılır.¹⁶³ Türkiye Türkçesinde aynı anlamı koruyan sözcüğün kökeni incelenen tüm Türkçe sözlüklerde Türkçe olarak işaretlenir.¹⁶⁴ Sözcüğün *tüğ-* fiilinin isim fiil eki *-me* ile kalıplaşmasıyla geliştiği belirtilir.¹⁶⁵

Sözcük, Farsçada da “düğme” anlamında kullanılır. Genel Farsça sözlüklerin çoğunda¹⁶⁶ sözcük Farsça kökenli, bazı kaynaklarda¹⁶⁷ ise Türkçe kökenli kabul edilir. Dehkhodâ¹⁶⁸ sözlüğünde, sözcük için “Burhan, sözcüğün kökeninin Türkçe olduğunu açıklamıştır. Ancak bu doğru değildir.” notu düşülmüştür. Bununla birlikte, bu görüşün neden reddedildiğine dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Farsça köken bilgisi sözlüklerinden sadece Dost’ta¹⁶⁹ yer verilen sözcük, Türkçe olarak işaretlenmiştir.

2.1.3.6. Tepe (تپه)

DLT’de¹⁷⁰ “töpü” biçiminde yer alan sözcüğün Arapça karşılığı *qullā* “tepe/summit” olarak verilir. TS’de¹⁷¹ temel anlamı “bir şeyin en üstteki bölümü” olarak tanımlanan sözcük, incelenen tüm Türkçe genel¹⁷² ve etimolojik sözlüklerde¹⁷³ Türkçe kökenli gösterilir. Ayrıca sözcüğün kökünün tam olarak bilinmediği; ancak Eski Türkçeden itibaren kullanıldığı ve hemen tüm Türk lehçelerinde varlığını sürdürdüğü bilgilerine de yer verilir.

Farsça genel sözlüklerde “yüksek tepe”, “inci alın bantı”, “toprak ya da kum yığını”, “üst üste yığılmış her şey” gibi anlamlarla tanımlanan sözcük, Farsça kökenli kabul edilmektedir.¹⁷⁴ Sözcük, incelenen Farsça köken bilgisi sözlüklerinden sadece Dost’ta¹⁷⁵ yer almaktadır. Bu eserde “yer üstündeki yükseklik” şeklinde tanımlanan sözcük Türkçe olarak işaretlenmiştir.

2.1.3.7. Top (توپ)

DLT’de¹⁷⁶ *töp* şeklinde geçen sözcüğün Arapça karşılığı *kura* “top/ball” olarak verilmiştir. Türkiye Türkçesinde temel anlamını koruyan sözcük, Türkçe genel sözlüklerde¹⁷⁷ ve köken bilgisi sözlüklerinde¹⁷⁸ Türkçe olarak işaretlenmiştir. Doerfer,¹⁷⁹ sözcüğün kökeninde “madde birikimi” veya “yığılma” anlamı

¹⁶¹Dost, *Ferheng-i Rişê Şinahi-î Zebân-ı Fârsî*, 524.

¹⁶²Shakibi ve Youssefi, *A Concise Etymologic Dictionary*, 1:190.

¹⁶³Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1:327.

¹⁶⁴Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 732; Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, 311; Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 3:202; Clauson, *An Etymological Dictionary*, 482; Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 310; Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 265; Tietze, *Etimolojik Lugat*, 2:510).

¹⁶⁵Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, 311; Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 3:202; Clauson, *An Etymological Dictionary*, 482.

¹⁶⁶Steingass, *Persian-English Dictionary*, 530; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 6914; Moein, *Ferheng-i Moein*, 478; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 359.

¹⁶⁷Palmer, *Concise Dictionary*, 268; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 1858.

¹⁶⁸Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 6914.

¹⁶⁹Dost, *Ferheng-i Rişê Şinahi-î Zebân-ı Fârsî*, 1335.

¹⁷⁰Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 2:262.

¹⁷¹Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 2324.

¹⁷²Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 2324; Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, 1237.

¹⁷³Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:872; Clauson, *An Etymological Dictionary*, 436; Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 402; Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 880; Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 835; Tietze, *Etimolojik Lugat*, 8:153.

¹⁷⁴Steingass, *Persian-English Dictionary*, 281; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 6419; Moein, *Ferheng-i Moein*, 423; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 325; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 1613.

¹⁷⁵Dost, *Ferheng-i Rişê Şinahi-î Zebân-ı Fârsî*, 836.

¹⁷⁶Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 2:208.

¹⁷⁷Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 2365; Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, 1261.

¹⁷⁸Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:596; Clauson, *An Etymological Dictionary*, 434; Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 910; Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 852; Tietze, *Etimolojik Lugat*, 8:239.

¹⁷⁹Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:596.

taşıyan bir kavramla ilişkili olduğunu belirtir. Bu anlamın zamanla “top, küre, yuvarlak cisim” kavramına dönüştüğünü, buradan da “gülle, top mermisi” anlamının geliştiğini ifade eder. Sözcüğün Farsça ve Arapça gibi dillere de geçtiğini, özellikle askeri terminolojide yaygınlaştığını belirtir.

Farsçada sözcük, daha çok “gülleleri uzağa fırlatan ateşli silah” anlamında, askeri bir terim olarak kullanılır. Genel Farsça sözlüklerin çoğunda Farsça¹⁸⁰, bazılarında ise Türkçe¹⁸¹ olarak işaretlenmiştir. Moein’de sözcük, iki farklı yerde iki farklı yazılış ve köken bilgisiyle yer alır. *طوب* biçimi Farsça olarak tanımlanır.¹⁸² *طوب* biçimi ise Türkçe kökenli olarak işaretlenir ancak anlamı açıklanmayarak doğrudan *طوب* maddesine gönderme yapılır.¹⁸³

Sözcük Farsça etimolojik sözlüklerden sadece Nourai’de yer alır. Nourai¹⁸⁴ sözcüğün gelişimini Hint-Avrupaca *stewe* “grup, yoğunlaşmak” > Sanskritçe *stupa* “yuvarlak kitle, top” > Türkçe *top*, *tob* “top, gülle” > Farsça *tüp* “top, gülle” şeklinde verir.

2.1.3.8. Ulak (الغ)

DLT’de¹⁸⁵ “beyin emriyle hızla giden postacının başka bir ata erişip bininceye değin bindiği at” anlamında kullanılır. Türkiye Türkçesinde “haberci” temel anlamında kullanılan sözcük, hem genel sözlüklerde¹⁸⁶ hem de köken bilgisi sözlüklerinde¹⁸⁷ Türkçe olarak işaretlenir. Sözcüğün Eski Türkçe *ula-* fiilinden türediği düşünülmektedir.¹⁸⁸

Farsçada sözcük; “eşek”, “posta atları”, “küçük at”, “postacı”, “kurye” çeşitli anlamlarda kullanılır. Genel Farsça sözlüklerin bir kısmında¹⁸⁹ Farsça, bazılarında ise Türkçe¹⁹⁰ olarak değerlendirilmiştir. Sözcüğe yer verilen Farsça köken bilgisi sözlüklerinde de Türkçe olarak işaretlendiği görülür.¹⁹¹

2.1.3.9. Ütü (اتو)

DLT’de¹⁹² *ütüg* biçiminde Arapça *ḥadîda* “ütü/iron” karşılığında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı temel anlamı koruyan sözcüğün kökeni, incelenen tüm Türkçe genel¹⁹³ ve etimolojik sözlüklerde¹⁹⁴ Türkçe olarak gösterilir. Türkçe *üt-* “yakmak, ütmek” kökünden geldiği kabul edilmektedir. Rusçada ve Balkan dillerinde yer alan *utjug*, *jutija*, *utija* vb biçimlerinin Türkçeden geçmiş olduğu görüşü hâkimdir.¹⁹⁵

Farsçada da Türkçeyle aynı anlamda kullanılan sözcük genel Farsça sözcüklerden Anvari¹⁹⁶ tarafından Türkçe, diğerleri tarafından Farsça kabul edilir.¹⁹⁷ Dehkhodâ,¹⁹⁸ Rusçadaki *utuk* sözcüğünün Farsçadan alındığını savunur. Farsça köken bilgisi sözlüklerinde de farklı köken değerlendirmeleri mevcuttur: Dost¹⁹⁹ sözcüğü Türkçe olarak değerlendirirken, Shakibi²⁰⁰ Rusça kabul eder.

¹⁸⁰Palmer, *Concise Dictionary*, 153; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 7098; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 374.

¹⁸¹Steingass, *Persian-English Dictionary*, 333; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 1954.

¹⁸²Moein, *Ferheng-i Moein*, 496.

¹⁸³Moein, *Ferheng-i Moein*, 1038.

¹⁸⁴Nourai, *Etymological Dictionary*, 452.

¹⁸⁵Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1:147.

¹⁸⁶Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 2413; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1282.

¹⁸⁷Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:102; Clauson, *An Etymological Dictionary*, 136; Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 963; Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 874 ve Tietze, *Etimolojik Lugat*, 8:325.

¹⁸⁸Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1282; Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:102; Clauson, *An Etymological Dictionary*, 136.

¹⁸⁹Palmer, *Concise Dictionary*, 58; Steingass, *Persian-English Dictionary*, 91; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 3170.

¹⁹⁰Moein, *Ferheng-i Moein*, 184; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 523; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 161.

¹⁹¹Nourai, *Etymological Dictionary*, 487; Dost, *Ferheng-i Riş Şinahtî-i Zebân-ı Fârsî*, 258.

¹⁹²Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1:109.

¹⁹³Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 2457; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1301.

¹⁹⁴Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:9; Clauson, *An Etymological Dictionary*, 51; Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 428; Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 1001; Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 882.

¹⁹⁵Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:9; Clauson, *An Etymological Dictionary*, 51.

¹⁹⁶Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 238.

¹⁹⁷Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 1017; Moein, *Ferheng-i Moein*, 87; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 70.

¹⁹⁸Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 1017.

¹⁹⁹Dost, *Ferheng-i Riş Şinahtî-i Zebân-ı Fârsî*, 157.

²⁰⁰Shakibi ve Youssefi, *A Concise Etymologic Dictionary*, 1:205.

2.1.3.10. Yedek

Türkiye Türkçesinde temel anlamı “gereğinde kullanılmak için elde bulundurulan, asıl karşıtı” sözcüğün kökeni genel Türkçe sözcüklerde²⁰¹ ve köken bilgisi sözlüklerinde²⁰² Türkçe olarak gösterilir. Doerfer²⁰³ yet-, yete- fiillerinden “yedeğinde götürmek, ipinden tutarak bir hayvanı yürütmek” anlamında türetildiğini belirtir. Osmanlı döneminden itibaren Arapça, Balkan dilleri ve Kafkas dillerine geçtiğini; özellikle “yedek at” anlamında hayvanların yedeğe alınması bağlamında yaygın bir şekilde kullanıldığını ifade eder. MBTS ve Gülensoy < yed-ek gelişimini esas alır.²⁰⁴

Farsçada daha çok “yedek at” anlamında kullanılmakta olan sözcük, genel Farsça sözlüklerin bazılarında Farsça²⁰⁵, bazılarında Türkçe²⁰⁶ kabul edilir. *Yedek* sözcüğü, incelenen Farsça köken bilgisi sözlüklerinde ele alınmamıştır.

2.1.4. Hem Türkçe hem Farsça sözlüklerde köken bilgisi konusunda görüş birliği olmayan sözcükler

2.1.4.1. Açar (اچار)

Açar sözcüğünün taranan sözlüklerde “anahtar” ve “turşu” olmak üzere iki farklı anlamda tanımlandığı görülmüştür. “Anahtar” anlamındaki *açar* sözcüğünün aç- kökenden türemiş Türkçe kökenli bir sözcük olduğu konusunda tüm sözlükler hemfikirdir. Bununla birlikte “turşu” anlamındaki *açar* sözcüğünün kökeni tartışmalıdır.

Türkçe genel sözlüklerde sözcüğün “turşu” anlamına yer verilmez. Bu anlama, Türkçe köken bilgisi sözlüklerinin bir kısmında yer verilmiştir. Doerfer²⁰⁷ sözcüğün kökeni konusunda kesin bir hüküm vermez. Eski Türkçe kaynaklarda rastlanmamasının bazı kaynaklarda sözcüğün Farsça olarak değerlendirilmesine sebep olduğuna vurgu yapar. Sözcüğün Türkçe aç- fiilinden “iştahın açılması”yla ilişkilendirilerek türediğini iddia eden görüşlere şüpheyle yaklaşır. Bunun yerine sözcüğün açış- “ekşimek, acılaşmak, yani sirkelenmek” fiiliyle bağlantısının incelenmesi gerektiğini belirtir. Karaağaç²⁰⁸ ve Tietze²⁰⁹ sözcüğün *iştah açmak*’la ilişkili olarak anlam genişlemesine uğradığı görüşüne katılır. Sözcüğün İran’da ve Güney Asya’da “(iştah açmaya yarayan) turşu” anlamıyla yayıldığını belirtir.

Farsçada “turşu” anlamında kullanılan *açar* sözcüğü, genel Farsça sözlüklerin yalnızca birinde -Palmer²¹⁰ tarafından- Arapça kökenli olarak nitelendirilmiştir. Diğer sözlüklerin tümünde ise Farsça kabul edilmektedir.²¹¹ Farsça köken bilgisi sözlüklerinde ise farklı görüşler bulunmaktadır: Nourai,²¹² sözcüğün gelişimini Hint-Avrupa dil birliğinden *ak, aq, aken* (“sivri, sivri taş”) > Latince *acere* (“sivri”) > Farsça *āčār* (“karışık turşu”) şeklinde açıklar. Buna karşılık Dost²¹³ sözcüğün kökeninin belli olmadığını belirtir.

2.1.4.2. Alev (الو/الو/الو)

Türkçe genel sözlüklerde “yanan maddelerin veya gazların türlü biçimlerdeki ışıklı uzantısı” şeklinde

²⁰¹Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 2563; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1346.

²⁰²Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 4:141; Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 1106; Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 919; Tietze, *Etimolojik Lugat*, 9:287.

²⁰³Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 4:141.

²⁰⁴Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 1106; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1346.

²⁰⁵Palmer, *Concise Dictionary*, 717; Steingass, *Persian-English Dictionary*, 1529; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 23759; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 325.

²⁰⁶Moein, *Ferheng-i Moein*, 2139; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 8523.

²⁰⁷Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:14.

²⁰⁸Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 6.

²⁰⁹Tietze, *Etimolojik Lugat*, 1:239.

²¹⁰Palmer, *Concise Dictionary*, 11.

²¹¹Steingass, *Persian-English Dictionary*, 19; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 74; Moein, *Ferheng-i Moein*, 35; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 59; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 21.

²¹²Nourai, *Etymological Dictionary*, 12.

²¹³Dost, *Ferheng-i Riş-e Şinahi-i Zebân-ı Fârsî*, 22.

tanımlanır ve Türkçe olarak işaretlenir.²¹⁴ MBTS'de²¹⁵ sözcüğün gelişimi “*alav* < *yalav* < Eski Türk. *yal-mak* ‘alevlenmek’ (?)” şeklinde gösterilir. Ayrıca “Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde ve bugün halk ağzında *alav* şeklinde geçmektedir, yazı dilinde l'nin etkisiyle a, e olmuştur; eski metinlerde Arapça zannedilerek ayın ile ‘alev’ şeklinde de yazılmıştır” notu düşülür.

Doerfer,²¹⁶ sözcüğün kökenini tartışmalı olarak nitelendirir. Ona göre sözcük Farsçaya Türkçeden girmiştir. Fakat yalnızca İran ile temas hâlindeki Türk lehçelerinde yer alması; buna karşılık Güney Sibirya, Yakutça ve Çuvaşça gibi dillerde bulunmamasından ötürü Deny'nin²¹⁷ sözcüğün Türkçe köken iddiasını zayıf bulur. Karaağaç²¹⁸ sözcüğü Türkçe olarak işaretler. Tietze²¹⁹ ise köken işaretlemesi yapmaz. Sözcüğün yalnızca J. Deny²²⁰ tarafından Türkçe olarak kabul edildiğini, bununla birlikte, birçok araştırmacı tarafından Farsça olarak görüldüğünü vurgular.

Farsça sözlüklerde “yanan ateş”, “ateşin şulesi” olarak tanımlanan sözcük genel olarak Farsça kabul edilir.²²¹ Shakibi²²² ise sözcüğün Sanskritçeden geldiğini ileri sürer.

2.1.4.3. Amaç (اماج)

DLT'de²²³ Arapça *hadaf* “hedef/target” karşılığında kullanılır. Türkiye Türkçesinde temel anlamı “ulaşmak istenilen sonuç, maksat” olan sözcüğün kökeni TS'de²²⁴ Türkçe olarak kabul edilir. MBTS'de²²⁵ ise sözcüğün Farsçadan eski Türkçeye geçtiği ifade edilir. Doerfer²²⁶ “saban ve benzeri çiftçi aletleri”, “hedef, nişan yeri” anlamlarıyla tanımladığı sözcüğün kökeni hakkında kişisel bir değerlendirmede bulunmaz. Sözcüğün tartışmalı olduğunu belirterek, Köprülü ve Deny'nin Türkçe; Radloff ve Horn'un ise Farsça kökenli olduğu yönündeki görüşlerini aktarır. Kültür tarihi açısından “saban” anlamından hareketle sözcüğün Farsça olarak değerlendirilmesinin mantıklı olduğunu ifade eder. Ancak sözcüğün erken dönem Farsça kaynaklarda yer almaması ve sözcük üzerine açık bir etimoloji sunulamaması nedeniyle bu konuda kesin bir yargıya varılamayacağını belirtir. Aynı şekilde, Türkçe etimolojiyi de belirsiz bulur. “Saban” ve “hedef tahtası” anlamlarında iki farklı sözcüğün zamanla karışmış olma olasılığına vurgu yapar. Clauson²²⁷ sözcüğün Türklerin tarımla ilk uğraşmaya başladıkları dönemde sabanla birlikte Farsçadan alındığını savunur. Sözcüğün anlam gelişmesini şu şekilde gösterir: “saban” > “saban tarafından atılan toprak yığını” > “okçuluk hedefi” > “böyle bir yığın” > “okçuluk menzili için uygun bir mesafe olan iki yüz metre, bir fersahın yirmi dörtte biri”. Gülensoy²²⁸ ise sözcüğün Türkçe olduğunu ve Farsçaya geçtiğini savunur. Benzer olarak bu sözcüğün Türkçeden Farsçaya geçtiğini ve Farsçada “pulluk, saban; hedef tahtası; gaye, maksat” anlamlarında kullanıldığını belirtir. Tietze²²⁹ bu sözcüğün kökeniyle ilgili doğrudan bir işaretleme yapmaz. Sadece yukarıda anılan etimolojik görüşleri aktarır.

Farsça genel sözlüklerde “hedef, nişan yeri”, “pulluk” anlamlarında tanımlanan sözcük Farsça kabul

²¹⁴Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 90; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 40-41.

²¹⁵Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 40-41.

²¹⁶Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 3:357.

²¹⁷Jean Deny, *Principes de grammaire turque: “turk” de Turquie* (Adrien-Maisonneuve, 1955), 195-214.

²¹⁸Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 24.

²¹⁹Tietze, *Etimolojik Lugat*, 1:345.

²²⁰Deny, *Principes de grammaire turque*, 195-214.

²²¹Steingass, *Persian-English Dictionary*, 92; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 3171; Moein, *Ferheng-i Moein*, 189; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 546; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 44; Dost, *Ferheng-i Riş-e Şinahtî-i Zebân-ı Fârsî*, 258.

²²²Shakibi ve Youssefi, *A Concise Etymologic Dictionary*, 1:19.

²²³Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1:99.

²²⁴Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 110.

²²⁵Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 50.

²²⁶Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:124.

²²⁷Clauson, *An Etymological Dictionary*, 156.

²²⁸Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 68.

²²⁹Tietze, *Etimolojik Lugat*, 1:365.

edilir.²³⁰ Farsça köken bilgisi sözlüklerinde ise farklı görüşler vardır. Horn²³¹ sözcüğün Ermenice *maç* sözcüğünden geliştiğini iddia eder. Kaşhânî²³² Hint-Avrupa dillerine ait ortak bir sözcük olduğunu belirtir. Dost,²³³ sözcüğün Türkçe kökenli olduğuna dair bazı görüşlerin bulunduğunu aktarır; ancak kendisi, Eski İran dillerine ait olabileceğini savunur. Shakibi²³⁴ sözcüğün kökeninin belli olmadığını ifade eder.

2.1.4.4. Araba (عربيه/ارابه)

TS'de²³⁵ temel anlamı “her türlü kara taşıtı” şeklinde açıklanan bu sözcük Türkçe kabul edilir. MBTS'de²³⁶, sözcüğün kökeninin tam olarak belli olmadığı; ancak Türkçe olmasının muhtemel olduğu belirtilir. Ayrıca Arapçaya “عربيه” biçiminde geçtiği öne sürülür. Doerfer²³⁷ sözcüğün Türkçe, Arapça ve Yunanca olduğuna dair görüşlerin tümünü dilsel dayanakları açısından yetersiz bulur ve kökeninin belirsiz olduğunu söyler. Clauson²³⁸ Arapça *‘arrāda*’nın bozulmuş bir biçimi olduğunu iddia eder. Eren²³⁹ ve Tietze²⁴⁰ sözcük hakkında kendi görüşlerini bildirmez. Araştırmacıların farklı görüşleri olmakla birlikte köken bilgisinin henüz açığa kavuşmadığını belirtir. Gülensoy²⁴¹ ve Karaağaç²⁴² sözcüğün Türkçe olduğunu savunur.

Sözcük Farsça sözlüklerde “at arabası” temel anlamında tanımlanır ve kökeni Farsça olarak gösterilir.²⁴³ Dehkhodâ,²⁴⁴ sözcüğün aslının Arapça *ara:de* (عراده) olabileceği yönünde tartışmalar bulunduğunu aktarır; ancak kendisi sözcüğü Farsça kabul eder. Farsça köken bilgisi kitaplarında ise sözcüğün kökeni daha çok Hint-Avrupa dil ailesi çerçevesinde değerlendirilir. Nourai²⁴⁵ sözcüğün gelişimini Hint-Avrupaca *ar, are* “birbirine uygun olma” > Yunanca *harmos* “eklem”, *arma* “kollar, silahlar” vs. > Arapça *arbah, arobe* “kollar, savaş arabası” > Farsça *Arrābeh* “At arabası, savaş arabası” şeklinde gösterir. Kaşhânî²⁴⁶ Hint-Avrupa dillerine ait ortak sözcük olduğunu ifade eder. Dost²⁴⁷ kökeninin kesinlik kazanmadığını belirtir. Bununla birlikte mevcut verilere göre sözcüğün bir İran diline ait olamayacağını ifade eder. Shakibi²⁴⁸ ise Sanskritçe olarak etiklediği sözcüğün *ret(h)* “koşmak; dönmek” ve *roto* “teker” öğelerinden oluştuğunu iddia eder.

2.1.4.5. Armağan (ارمغان)

DLT'de²⁴⁹ Arapça *hadiyya* “hediye/gift” karşılığında kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde aynı temel anlamı koruyan sözcük, TS'de²⁵⁰ Türkçe olarak değerlendirilir. MBTS'de²⁵¹ sözcük için “Kökü belli değildir. Türkçe olması muhtemel görülen sözcük *ermağān* şeklinde Farsçaya geçmiş ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde bu imlâ ile de kullanılmış, ayrıca Balkan dillerine de girmiştir” notu düşülmüştür. Doerfer²⁵² Türkçe kabul ettiği sözcüğün başlangıçta özellikle “bir yolculuktan dönüşte getirilen hediye” anlamında kullanıldığını belirtir.

²³⁰Palmer, *Concise Dictionary*, 47; Steingass, *Persian-English Dictionary*, 97; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 2020; Moein, *Ferheng-i Moein*, 60; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 151; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 47.

²³¹Horn, *Neupersischen Etymologie*, 11.

²³²Aryanpûr Kaşhânî, *Ferheng-i Rîşehâ*, 69.

²³³Dost, *Ferheng-i Rîşe Şinahtî-i Zebân-ı Fârsî*, 106.

²³⁴Shakibi ve Youssefi, *A Concise Etymologic Dictionary*, 1: 81.

²³⁵Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 140.

²³⁶Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, 61.

²³⁷Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:19.

²³⁸Clauson, *An Etymological Dictionary*, 638.

²³⁹Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 14.

²⁴⁰Tietze, *Etimolojik Lugat*, 1:418.

²⁴¹Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 74.

²⁴²Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 36.

²⁴³Palmer, *Concise Dictionary*, 18; Steingass, *Persian-English Dictionary*, 842; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 1624; Moein, *Ferheng-i Moein*, 112; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 307; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 89.

²⁴⁴Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 1624.

²⁴⁵Nourai, *Etymological Dictionary*, 32.

²⁴⁶Aryanpûr Kaşhânî, *Ferheng-i Rîşehâ*, 78.

²⁴⁷Dost, *Ferheng-i Rîşe Şinahtî-i Zebân-ı Fârsî*, 161.

²⁴⁸Shakibi ve Youssefi, *A Concise Etymologic Dictionary*, 1:40.

²⁴⁹Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1:160.

²⁵⁰Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 154.

²⁵¹Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, 67.

²⁵²Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:45.

Farsça ve Arapça, Balkan ve Kafkas dillerine de geçtiğini ve yaygın olarak kullanıldığını ifade eder. Clauson²⁵³ ise Türkçe için etimolojisini belirgin bulmaz. Sözcüğün muhtemelen erken Oğuz döneminde Farsçadan alındığını ileri sürer. Eren²⁵⁴ sözcüğün kökeninin bilinmediğini belirtir; ancak Farsçadan geldiği yönündeki görüşü doğru bulmaz. Gülensoy²⁵⁵ ve Karaağaç²⁵⁶ sözcüğü Türkçe kabul eder. Tietze²⁵⁷ kendi görüşünü belirtmeden sadece sözcüğün kökeninin tartışmalı olduğunu ifade ederek Clauson ve Eren'in yukarıda aktarılan görüşlerine yer verir.

Farsçada “yolculuktan dönen kişinin getirdiği hediye” temel anlamında kullanılan sözcük genel Farsça sözlüklerden Palmer,²⁵⁸ Staingass,²⁵⁹ Dehkhodâ²⁶⁰ ve Amid'de²⁶¹ Farsça kökenli; Moein²⁶² ve Anvari'de²⁶³ Türkçe olarak kabul edilir. Farsça köken bilgisi sözlüklerinden sadece Dost'ta²⁶⁴ yer alan sözcük, bu eserde Türkçe olarak nitelendirilmiştir.

2.1.4.6. Baba (بابا)

TS'de²⁶⁵ temel anlamı “çocuğu olan erkek” şeklinde açıklanan sözcüğün kökeni Türkçe olarak belirtilir. MBTS²⁶⁶, Doerfer²⁶⁷ ve Tietze²⁶⁸, sözcüğün dünya genelinde bebek dili (lallama) kökenli olduğunu ve birçok dilde benzer biçimlerde kullanıldığını belirtir. Doerfer,²⁶⁹ sözcüğün kökeni hakkında kesin bir yargıda bulunmaz. Ancak Türkçede çok eski ve yaygın bir kullanımı olduğunu ve bazı dillere Türkçeden geçtiğini vurgular. Gülensoy²⁷⁰ ise sözcüğün kökenini Türkçe olarak belirtirken yansıma sözcük olduğunu da not düşmüştür. Karaağaç²⁷¹ sözcüğün Türkçeden Farsçaya ödünçlendiğini iddia eder.

Farsçada “baba”, “dede”, “saygıdeğer yaşlıların unvanı” karşılığında kullanılan sözcük, Farsça genel sözlüklerinin tümünde Farsça olarak kabul edilir.²⁷² Farsça köken bilgisi sözlüklerinde ise sözcüğün kökeni daha çok Hint-Avrupa dil ailesi çerçevesinde değerlendirilir. Nourai²⁷³ sözcüğün gelişimini Hint-Avrupaca *pa* “korumak, beslemek”, *pa-ter* “koruyucu, besleyen” *pti*, *potiś* “koruyucu, koca, güç ve kendi” > Pehlevice *pāp*, *pāpak* “baba” > Farsça *Bāb* “baba” olarak verir. Kaşhânî²⁷⁴ sözcük için “Hint-Avrupa dillerine ait ortak sözcük. Çocuk dili” notunu düşer. Dost²⁷⁵ sözcüğün kökeninin belli olmadığını, çocuk dilinden alınmış olma ihtimali olduğunu ifade eder. Shakibi²⁷⁶ ise sözcüğü Latince olarak işaretler.

²⁵³Clauson, *An Etymological Dictionary*, 232.

²⁵⁴Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 18.

²⁵⁵Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 79.

²⁵⁶Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 40.

²⁵⁷Tietze, *Etimolojik Lugat*, 1:435.

²⁵⁸Palmer, *Concise Dictionary*, 20.

²⁵⁹Steingass, *Persian-English Dictionary*, 39.

²⁶⁰Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 1903.

²⁶¹Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 98.

²⁶²Moein, *Ferheng-i Moein*, 123.

²⁶³Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 335, 8526.

²⁶⁴Dost, *Ferheng-i Rişê Şinahi-i Zebân-ı Fârsî*, 178.

²⁶⁵Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 219.

²⁶⁶Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 100.

²⁶⁷Dorfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:228.

²⁶⁸Tietze, *Etimolojik Lugat*, 1:534.

²⁶⁹Dorfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:228.

²⁷⁰Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 99.

²⁷¹Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 61.

²⁷²Palmer, *Concise Dictionary*, 62; Steingass, *Persian-English Dictionary*, 135; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 3808; Moein, *Ferheng-i Moein*, 223; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 704; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 196.

²⁷³Nourai, *Etymological Dictionary*, 350.

²⁷⁴Aryanpûr Kaşhânî, *Ferheng-i Rişêhâ*, 102.

²⁷⁵Dost, *Ferheng-i Rişê Şinahi-i Zebân-ı Fârsî*, 346.

²⁷⁶Shakibi ve Youssefi, *A Concise Etymologic Dictionary*, 1:142.

2.1.4.7. Baklava (باقلاوا)

“Bir tatlı türü” temel anlamına sahip sözcüğün kökeni genel Türkçe sözlüklerde Türkçe olarak belirtilir.²⁷⁷ MBTS’de²⁷⁸, sözcük kökü kesin olarak bilinmeyen Türkçe bir türev olarak değerlendirilir. Türkçeden Arapçaya ve Balkan dillerine geçtiği ifade edilir.

Doerfer,²⁷⁹ sözcüğü Türkçe ya da Arapça kökenli kabul eden dillilerin bulunduğunu belirtir. Ancak kendisi, kökeninin belirsiz olduğunu kabul eder. Sözcüğün Türkçe kökenli olduğunun etimolojik olarak kanıtlanmadığını ve yapısının da Türkçeye özgü bir görünüm sunmadığını ifade eder. Eren²⁸⁰ sözcüğün kökünün Arapça *bakla* ile ilişkilendirilebileceğini ve *oklava* sözcüğünde olduğu gibi *-lava* ekiyle kurulduğunu öne sürer. Tietze²⁸¹ ise sözcüğü kökü açık olarak bilinmeyen bir türev olarak tanımlamakla yetinir.

Farsça genel sözlüklerden Moein,²⁸² Dehkhodâ²⁸³ ve Amid²⁸⁴ sözcüğün kökenini Farsça olarak belirtir. Bununla birlikte Anvari²⁸⁵ sözcüğün Türkçe olduğunu savunur. Farsça köken bilgisi sözlüklerinden sadece Dost (384)’ta yer verilen sözcük için ilgili eserde Doerfer’e²⁸⁶ paralel olarak “Sözcüğün nasıl türediği belli değildir. Türkçe kabul edenler bulunmakla birlikte, yapısı Türkçe olmadığını göstermektedir.” açıklaması yapılır.

2.1.4.8. Bulgur (بلغور)

TS’de²⁸⁷ temel anlamı “kaynatılıp kurutulduktan ve kabuğu çıkarıldıktan sonra kırılan buğday” olarak verilen “bulgur” sözcüğünün kökeni Türkçe olarak işaretlenmektedir. MBTS’de²⁸⁸ sözcüğün kökünün belli olmadığı ve Türkçeden *bulğur* ve *burgul* şekillerinde komşu dillere geçtiği belirtilir. Doerfer²⁸⁹ ve Eren²⁹⁰ sözcüğün Türkçe olduğunu ve Türkçeden komşu dillere geçtiğini savunur. Gülensoy²⁹¹ eski Kıpçak Türkçesindeki *burgul* ve *burgun* biçimlerine dayanarak, sözcüğün *bur-* (“eğirmek”) fiiliyle *-ku* (“büzölmek”) unsurundan türediğini ve sonundaki *-l* ekinin */r/* göçüşmesiyle *bulgur* biçimine dönüştüğünü savunur. Karaağaç²⁹² sözcüğün Türkçeden Farsçaya geçtiğini savunur. Tietze’ye göre²⁹³ sözcüğün kökeni belirsizdir. Türkçede çok eskiye gitmemekle birlikte, bulgurun hazırlanış biçiminin eski bir tekniğe dayanması ve Batı Asya dillerinde yaygın olması, bu adın Batı Asya kökenli olabileceğini düşündürmektedir.

Farsçada Türkçeye aynı anlamda kullanılan sözcük, genel Farsça sözlüklerden yalnızca Steingass²⁹⁴ tarafından Türkçe olarak kabul edilir. Diğer sözlükler ise bu sözcüğü Farsça kökenli olarak nitelendirir.²⁹⁵ İncelenen Farsça köken bilgisi sözlüklerinde *bulğur* sözcüğüne yer verilmemiştir.

²⁷⁷Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 240; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 108.

²⁷⁸Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 108.

²⁷⁹Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:255.

²⁸⁰Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 34.

²⁸¹Tietze, *Etimolojik Lugat*, 1:563.

²⁸²Moein, *Ferheng-i Moein*, 236.

²⁸³Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 4229.

²⁸⁴Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 207.

²⁸⁵Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 789.

²⁸⁶Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:255.

²⁸⁷Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 409.

²⁸⁸Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 171.

²⁸⁹Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 2:288.

²⁹⁰Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 63.

²⁹¹Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 181.

²⁹²Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 138.

²⁹³Tietze, *Etimolojik Lugat*, 1:805.

²⁹⁴Steingass, *Persian-English Dictionary*, 198.

²⁹⁵Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 4966; Moein, *Ferheng-i Moein*, 280; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 1014; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 241.

2.1.4.9. Cüce (جوجه)

Sözcüğün temel anlamı TS'de²⁹⁶ “boyu, normalden çok daha kısa olan kimse” şeklinde açıklanmakta ve Türkçe bir sözcük olarak işaretlenmektedir. MBTS²⁹⁷, sözcüğün Farsçadaki *cüce* (“civciv”) sözcüğünden türediğini ifade eder. Karaağaç²⁹⁸ Farsça *cüce* sözcüğünün Türkçe *civciv* sözcüğünden evrilen Türkçe kökenli bir sözcük olduğunu ileri sürmektedir. Tietze²⁹⁹ *cüce* sözcüğünü iki ayrı madde başı halinde verir. “Civciv” anlamındaki birinci maddede sözcük Farsça olarak işaretlenir; “yaşına göre çok kısa boylu kimse” anlamındaki ikinci maddede ise kökeni belirtilmez.

Farsça sözlüklerde “civciv” temel anlamında tanımlanan sözcük Farsça genel sözlüklerin tümünde Farsça olarak değerlendirilir.³⁰⁰ Farsça köken bilgisi sözlüklerinden Nourai sözcüğün gelişimini Hint-Avrupaca *dus* “kötü” > Avestaca *duş, duj, dujdāo* “kötü” > Avestaca *duj-aka* “kötü batıcı kancalarla, kirpi” > Avestaca *jujag, zuzag, jujag* “kirpi, civciv” > Farsça *žuža* “kirpi”, *jūjeh* “civciv” biçiminde verir. Dost³⁰¹ sözcüğün ses taklidi olan *jū* hecesinin tekrarından oluşabileceğini belirtir. Shakibi (II, 15) sözcüğü Pahlavice *juak* “kirpi” sözcüğüne dayandırır.

2.1.4.10. Çakı (چاقو)

Temel anlamı “açılıp kapanan küçük cep bıçağı” olan sözcüğün kökeni Türkçe genel sözlüklerde ve bazı köken bilgisi sözlüklerinde Türkçe olarak değerlendirilir.³⁰² MBTS'de³⁰³, sözcüğün *çak-mak* fiilinden *çak-ğu* > *çaku* > *çakı* biçiminde geliştiği ve Farsçaya *çāḳū* olarak geçtiği belirtilir. Gülensoy³⁰⁴ da, benzer şekilde sözcüğün kökenini *çak-* “yapmak, parçalamak, kesmek, çakmak” fiiline dayandırır. Doerfer³⁰⁵ ve Tietze³⁰⁶ sözcüğün kökeninin Moğolca mı Türkçe mi olduğunu kesin olmadığını ifade eder.

Farsçada da Türkçeyle benzer anlamlarda kullanılan sözcük Steingass³⁰⁷ tarafından Türkçe, diğer genel Farsça sözlüklerde ise Farsça kabul edilir.³⁰⁸ Nourai³⁰⁹ sözcüğün gelişimini Hint-Avrupaca *teuk-os* (gaga, zirve uç) > Avestaca *kakuş, çakuş* “balta, çekiç” > Pahlavice *çakoş* “balta” > Farsça *çāḳū* “bıçak” biçiminde verir. Dost³¹⁰ ve Shakibi³¹¹ ise sözcüğün kökeninin belli olmadığını ifade eder. Dost³¹² ayrıca چکش ve چک gibi sözcüklerle aynı kökten türemiş olabileceğini belirtir. Doerfer'e atıfta bulunarak sözcüğün Türkçe ya da Moğolca kökenli olduğunu ileri süren araştırmacıların da bulunduğunu vurgular.

2.1.4.11. Çanta (چنته)

TS'de³¹³ sözcüğün temel anlamı “kösele, meşin, kumaş vb. hafif malzemeden yapılmış büyüklüğüne göre para, evrak, yiyecek vb. koyup taşımaya yarayan kap” şeklinde açıklanır ve kökeni Türkçe olarak işaretlenir.

²⁹⁶Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 473.

²⁹⁷Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 203.

²⁹⁸Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 160.

²⁹⁹Tietze, *Etimolojik Lugat*, 2:117.

³⁰⁰Palmer, *Concise Dictionary*, 176; Steingass, *Persian-English Dictionary*, 377; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 7896; Moein, *Ferheng-i Moein*, 542; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 2216; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 413.

³⁰¹Dost, *Ferheng-i Riş-e Şinahtî-i Zebân-ı Fârsî*, 971.

³⁰²Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 482; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 207; Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 166; Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 211.

³⁰³Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 207.

³⁰⁴Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 211.

³⁰⁵Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 1:303.

³⁰⁶Tietze, *Etimolojik Lugat*, 2:133.

³⁰⁷Steingass, *Persian-English Dictionary*, 386.

³⁰⁸Palmer, *Concise Dictionary*, 183; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 8009; Moein, *Ferheng-i Moein*, 551; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 2276; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 422.

³⁰⁹Nourai, *Etymological Dictionary*, 219.

³¹⁰Dost, *Ferheng-i Riş-e Şinahtî-i Zebân-ı Fârsî*, 990.

³¹¹Shakibi ve Youssefî, *A Concise Etymologic Dictionary*, 1:204.

³¹²Dost, *Ferheng-i Riş-e Şinahtî-i Zebân-ı Fârsî*, 990.

³¹³Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 493.

MBTS'de³¹⁴ ise sözcüğün kökeninin Rumence *geanta* sözcüğüne dayanabileceği belirtilir. Ayrıca, sözcüğün Türkçeden Arapça, Farsça ve Balkan dillerine geçtiği de kaydedilir. Doerfer³¹⁵ sözcüğün kökenini Farsça kabul eden araştırmacıların yanı sıra Dozy, Meckelein, Wendt, Andrejçin Miklosich, Littmann gibi Türkçe olduğunu düşünen pek çok araştırmacı olduğunu kaydeder. Kendisi ise ses gelişimi ve coğrafi yayılım verilerine dayanarak, sözcüğün Rumence kökenli olduğunu ve Osmanlıcaya büyük olasılıkla Bulgarca aracılığıyla geçtiğini savunur. Eren³¹⁶ sözcüğün Türkçedeki yayılımını sadece Osmanlı ve Azerbaycan Türkçesiyle sınırlayan Doerfer'in³¹⁷ görüşünü Kazakça ve Özbekçedeki benzer sözcüklerle genişletir. Ayrıca Tacikçe *çontak*'ın Özbekçeden Farsça *çanta*'nın ise Türkçeden alıntı olduğunu ifade eder. Karaağaç³¹⁸ sözcüğü Türkçe olarak işaretler. Gülensoy³¹⁹, Doerfer'in³²⁰ *çanta* sözcüğünün Rumence olduğu görüşünü anlambilimsel ve fonetik gerekçelerle geçersiz bulur. Sözcüğün gelişimini <çan "çanak; tuzluk ve tuzluğa benzer ağaçtan oyulmuş kap" +ta şeklinde gösterir. Ayrıca sözcüğün diğer Türk lehçelerinde fonetik değişime uğramış şekilleriyle bulunmasını da sözcüğün Türkçe olduğu yönünde önemli bir delil olarak kabul eder (örn. Kzk., Nog.: *şontoy*; Kırğ.: *çöntük*). Tietze³²¹ de Doerfer'in³²² görüşüne karşı T. Papahagi'nin³²³ sözcüğün Rumenceye Türkçeden geçtiği yönünde düşüncesini aktarır.

Farsçada "kese", "torba" temel anlamlarına sahip sözcüğün kökeni genel Farsça sözcüklerde Farsça olarak gösterilmektedir.^{324,325} Sözcük köken bilgisi sözlüklerinden sadece Dost'ta yer alır. Dost³²⁶, hem Doerfer'in sözcüğü Rumence *geantă* kökenine bağlamasını hem de Lokoch'un, sözcüğün Farsçadan Türkçeye, ardından Rumenceye geçtiği yönündeki değerlendirmesini hatalı bulur. Sözcüğü Türkçe olarak işaretler.

2.1.4.12. Çekiç (چکش)

DLT'de³²⁷ *çekük* biçiminde Arapça *miṭraqa* "çekiç/hammer" karşılığında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı temel anlamda kullanılan sözcüğün kökeni TS'de³²⁸ Türkçe olarak belirtilmektedir. MBTS'de³²⁹ ise sözcüğün kökeni Farsça *çekūš* sözcüğüne dayandırılır. Eski Türkçede *çekük* ve *çeküş* biçimlerinin birlikte kullanıldığına dikkat çekilir. Doerfer³³⁰ sözcüğü Türkçe olarak işaretlemekle birlikte açıklamalar kısmında "Türkçeye Farsçadan erken dönemde ödünçlenmiş olduğu anlaşılmaktadır" ibaresine yer verir. Clauson³³¹ DLT'te geçen *çekük* sözcüğü ile Osmanlı Türkçesinde tanıklanan *çeküş* sözcüklerinin *çek-* fiilinden türetilen iki ayrı anlamdaş türev olduğunu iddia eder. Ona göre bu sözcüklerden ikincisi Farsçaya ödünç verilmiş ve Orta Türkçe döneminde geri alınmıştır. Gülensoy³³² ve Karaağaç³³³ sözcüğü Türkçe olarak nitelendirir. Tietze,³³⁴ sözcüğün kökeninin tartışmalı olduğunu belirterek Doerfer ve Clauson'un yukarıda değinilen görüşlerini aktarır.

³¹⁴Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 212.

³¹⁵Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 3:33.

³¹⁶Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 78.

³¹⁷Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 3:33.

³¹⁸Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 174.

³¹⁹Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 218.

³²⁰Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 3:33.

³²¹Tietze, *Etimolojik Lugat*, 2:148.

³²²Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 3:33.

³²³Tache Papahagi, *Dictionarul dialectului aromân: General și etimologic* (Editura Academiei R.P.R., 1963), 350.

³²⁴Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 8272; Moein s. 571; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 2387; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 438.

³²⁵Amid sözlüğünün çevrimiçi versiyonunda sözcüğün kökeni Moğolca olarak gösterilmiştir.

³²⁶Dost, *Ferheng-i Rişe Şinahî-i Zebân-ı Fârsî*, 1050.

³²⁷Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 2:106.

³²⁸Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 510.

³²⁹Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 219.

³³⁰Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 3:85.

³³¹Clauson, *An Etymological Dictionary*, 415.

³³²Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 227.

³³³Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 186.

³³⁴Tietze, *Etimolojik Lugat*, 2:180.

Farsçada da “çekik” temel anlamında kullanılan sözcük genel sözlüklerde Farsça³³⁵ veya Pehleviçe³³⁶ olarak işaretlenir. Farsça köken bilgisi sözlüklerinden Horn³³⁷ sözcükle Avestaca *cakuşqm* arasında bağlantı kurmakla birlikte kökeninin açık olmadığını belirtir. Ayrıca Nöldeke’nin, sözlü bir bildirisinde, sözcüğü Yeni Farsça *çāk* “yarık, kırık” sözcüğüyle ilişkilendirdiğini aktarır. Nourai³³⁸ sözcüğün gelişimini Hint-Avrupaca *teuk-os* “gaga, zirve uç” > Avestaca *kakuş*, *çakuş* “balta, çekik” > Pahlavice *cakoç* “balta” > Farsça *çāḳū* “bıçak” biçiminde gösterir. Dost³³⁹ ise sözcüğün kökeninin kesin olmadığını, چکش ve چاک gibi sözcüklerle aynı kökten türemiş olabileceğini belirtir. Doerfer’e gönderme yaparak bazı araştırmacıların sözcüğün Türkçe *çaḳ*-fiilinden türediğini savunduğunu ifade eder. Shakibi (I, 194) sözcüğün kökenini Pehleviçe olarak belirler.

2.1.4.13. Çömçe (چمچه)

DLT’de³⁴⁰ Arapça *miğrafa* “kepçe/ladle” karşılığında kullanılmaktadır. TS’de³⁴¹ anlamı “tahta kepçe; çömçe” olarak verilmekte ve kökeni Türkçe olarak açıklanmaktadır. MBTS’de³⁴² ise sözcüğün kökeni Farsça olarak kabul edilmekte ve Orta Türkçe döneminde Farsçadan alıntılanan *çemçe* sözcüğünden geliştiği belirtilmektedir. Doerfer³⁴³ sözcüğün “daldırmak” anlamındaki Türkçe *çöm*- fiilinden türediğini ifade eder. Sözcüğün Farsçadaki durumunu incelerken -hem Türkçede hem Farsçada bulunduğu için- köken tayininde -ça ekinde yararlanılamayacağını söyler. Sözcüğün İran dillerindeki bazı varyantlarının bağımsız olarak geliştiğini, bazı biçim ve türevlerinin ise muhtemelen diller arası ödünçleme yoluyla yayıldığını belirtir. Clauson³⁴⁴ ve Eren³⁴⁵ ise sözcüğün Farsçadaki aynı anlama sahip *çamça* sözcüğünden ödünç alındığını savunur. Gülensoy³⁴⁶ ve Karaağaç³⁴⁷ sözcüğü Türkçe olarak değerlendirir. Tietze³⁴⁸ sözcüğün *çöm*- veya *çoy* gibi çeşitli köklerden türediği yolundaki düşünceleri tatminkâr bulmaz. Ona göre, aslı ne olursa olsun, sözcüğün Anadolu’daki birçok ev eşyası gibi İran’dan alınmış olma ihtimali kuvvetlidir. Ayrıca Farsçadaki küçültme eki -çe, bu görüşü destekler niteliktedir.

Farsçada daha çok “kaşık” ve “küçük kepçe” anlamlarında kullanılan sözcük, Farsça genel sözlüklerden bazılarında Farsça³⁴⁹, bazılarında ise Türkçe³⁵⁰ kökenli olarak değerlendirilir. Farsça köken bilgisi sözlüklerinden Dost³⁵¹ sözcüğü Türkçe olarak nitelemekle birlikte Farsçadan alınmış olma ihtimalinin de olduğunu belirtir. Shakibi³⁵² ise sözcüğü Sanskritçe olarak kabul eder.

2.1.4.14. Dere (دره)

TS’de sözcüğün temel anlamı “küçük akarsu” şeklinde açıklanır ve kökeni Türkçe olarak işaretlenir.³⁵³ MBTS’te³⁵⁴ ise sözcüğün Farsça *derre* biçiminden alındığı ve Türkçede yeni anlamlar kazandığı ileri sürülür.

³³⁵ Palmer, *Concise Dictionary*, 187; Steingass, *Persian-English Dictionary*, 397; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 8210; Moein, *Ferheng-i Moein*, 566; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 2367.

³³⁶ Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 435.

³³⁷ Horn, *Neupersischen Etymologie*, 99.

³³⁸ Nourai, *Etymological Dictionary*, 219.

³³⁹ Dost, *Ferheng-i Riş-e Şinahtî-i Zebân-ı Fârsî*, 990.

³⁴⁰ Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1:317.

³⁴¹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 565.

³⁴² Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 241.

³⁴³ Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 3:95.

³⁴⁴ Clauson, *An Etymological Dictionary*, 422.

³⁴⁵ Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 99.

³⁴⁶ Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 253.

³⁴⁷ Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 212.

³⁴⁸ Tietze, *Etimolojik Lugat*, 2:260.

³⁴⁹ Palmer, *Concise Dictionary*, 187; Steingass, *Persian-English Dictionary*, 399; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 8242; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 437.

³⁵⁰ Moein, *Ferheng-i Moein*, 570; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 2382.

³⁵¹ Dost, *Ferheng-i Riş-e Şinahtî-i Zebân-ı Fârsî*, 1046.

³⁵² Shakibi ve Youssefî, *A Concise Etymologic Dictionary*, 1:195.

³⁵³ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 633.

³⁵⁴ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 270.

Benzer şekilde, Gülensoy³⁵⁵ ve Tietze³⁵⁶ de sözcüğü Farsça kabul eder. Buna karşılık Karaağaç³⁵⁷ ise sözcüğün Farsçaya Türkçeden geçtiğini savunur.

Farsça sözlüklerde “vadi”, “iki dağ arasındaki boşluk” temel anlamında tanımlanan sözcük Farsça genel sözlüklerin tümünde Farsça olarak işaretlenmektedir.³⁵⁸ Farsça köken bilgisi sözlüklerinde ise farklı görüşler vardır. Nourai³⁵⁹ sözcüğün gelişimini Hint-Avrupaca *der, dero, dertis, dertos* “ayrılmak, yırtılma” > Avestaca *darena* “yeryüzündeki yarık, vadi” > Farsça *darreh* “vadi” şeklinde gösterir. Dost³⁶⁰ sözcüğü Farsça olarak değerlendirir. Shakibi³⁶¹ ise sözcüğün kökenini Sanskritçe *darih* “mağara; vadi”; Pehlevice *darrak* “vadi” sözcüklerine dayandırır.

2.1.4.15. Siğil (زگیل)

DLT’de³⁶² Arapça *tu'lul* “siğil/wart” karşılığında kullanılır. Türkiye Türkçesinde de aynı anlamı koruyan sözcüğün kökeni genel Türkçe sözlüklerde Türkçe kabul edilir.³⁶³ Clauson³⁶⁴ Türkçe olarak işaretlediği sözcüğün kökünün *sigöl* olarak varsayılabilirliğini ifade eder ve sözcüğü farklı Türk lehçelerinde tanırlar. Karaağaç³⁶⁵ ve Gülensoy³⁶⁶ sözcüğü Türkçe olarak değerlendirir. Tietze³⁶⁷ ise sözcüğün Fa. *zigîl* veya Yun. *siyia* biçimlerinden Türkçeye *siğil* olarak geçmiş olabileceğini belirtir.

Farsçada “siğil” anlamında kullanılan sözcük genel Farsça sözlüklerin tümünde Farsça kabul edilir.³⁶⁸ İncelenen köken bilgisi sözlüklerinden yalnızca Dost³⁶⁹ sözcüğe yer verir ve kökenini Türkçe olarak gösterir.

2.1.4.16. Sürme (سرمه)

Temel anlamı “kirpik diplerine sürülen siyah boya” olan *sürme* sözcüğü TS’de³⁷⁰ Türkçe; MBTS’de³⁷¹ ise Farsça olarak işaretlenmiştir. Doerfer,³⁷² Clauson³⁷³ ve Tietze³⁷⁴ sözcüğün Türkçedeki *sür-* fiilinden türetildiğini ifade eder. Benzer olarak Gülensoy³⁷⁵ ve Karaağaç³⁷⁶ da sözcüğün Türkçe olduğunu ifade eder.

Farsçada da “sürme” anlamında kullanılan bu sözcük, Farsça genel sözlüklerin tümünde Farsça olarak değerlendirilir.³⁷⁷ Farsça köken bilgisi sözlüklerinden sadece Dost’ta yer verilen sözcük, bu eserde Türkçe olarak kabul edilir.³⁷⁸

³⁵⁵Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 278.

³⁵⁶Tietze, *Etimolojik Lugat*, 2:369.

³⁵⁷Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 237.

³⁵⁸Palmer, *Concise Dictionary*, 260; Steingass, *Persian-English Dictionary*, 516; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 10702; Moein, *Ferheng-i Moein*, 672; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 3102; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 520.

³⁵⁹Nourai, *Etymological Dictionary*, 89.

³⁶⁰Dost, *Ferheng-i Rişê Şinahi-i Zebân-ı Fârsî*, 1308.

³⁶¹Shakibi ve Youssefi, *A Concise Etymologic Dictionary*, 1:228.

³⁶²Dankoff ve Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, 1:301.

³⁶³Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 2109; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1108.

³⁶⁴Clauson, *An Etymological Dictionary*, 820.

³⁶⁵Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 757.

³⁶⁶Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 779.

³⁶⁷Tietze, *Etimolojik Lugat*, 7:353.

³⁶⁸Palmer, *Concise Dictionary*, 322; Steingass, *Persian-English Dictionary*, 619; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 12890; Moein, *Ferheng-i Moein*, 785; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 3863 ve Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 604.

³⁶⁹Dost, *Ferheng-i Rişê Şinahi-i Zebân-ı Fârsî*, 1568.

³⁷⁰Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 2185.

³⁷¹Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1143.

³⁷²Dorfer, *Türkische und Mongolische Elemente*, 3:250.

³⁷³Clauson, *An Etymological Dictionary*, 852.

³⁷⁴Tietze, *Etimolojik Lugat*, 7:520.

³⁷⁵Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*, 825.

³⁷⁶Karaağaç, *Verintiler Sözlüğü*, 777.

³⁷⁷Palmer, *Concise Dictionary*, 351; Steingass, *Persian-English Dictionary*, 678; Dehkhodâ, *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*, 13623; Moein, *Ferheng-i Moein*, 853; Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Suhan*, 2162; Amid, *Farhang-i Farsi-i Amid*, 647.

³⁷⁸Dost, *Ferheng-i Rişê Şinahi-i Zebân-ı Fârsî*, 1724.

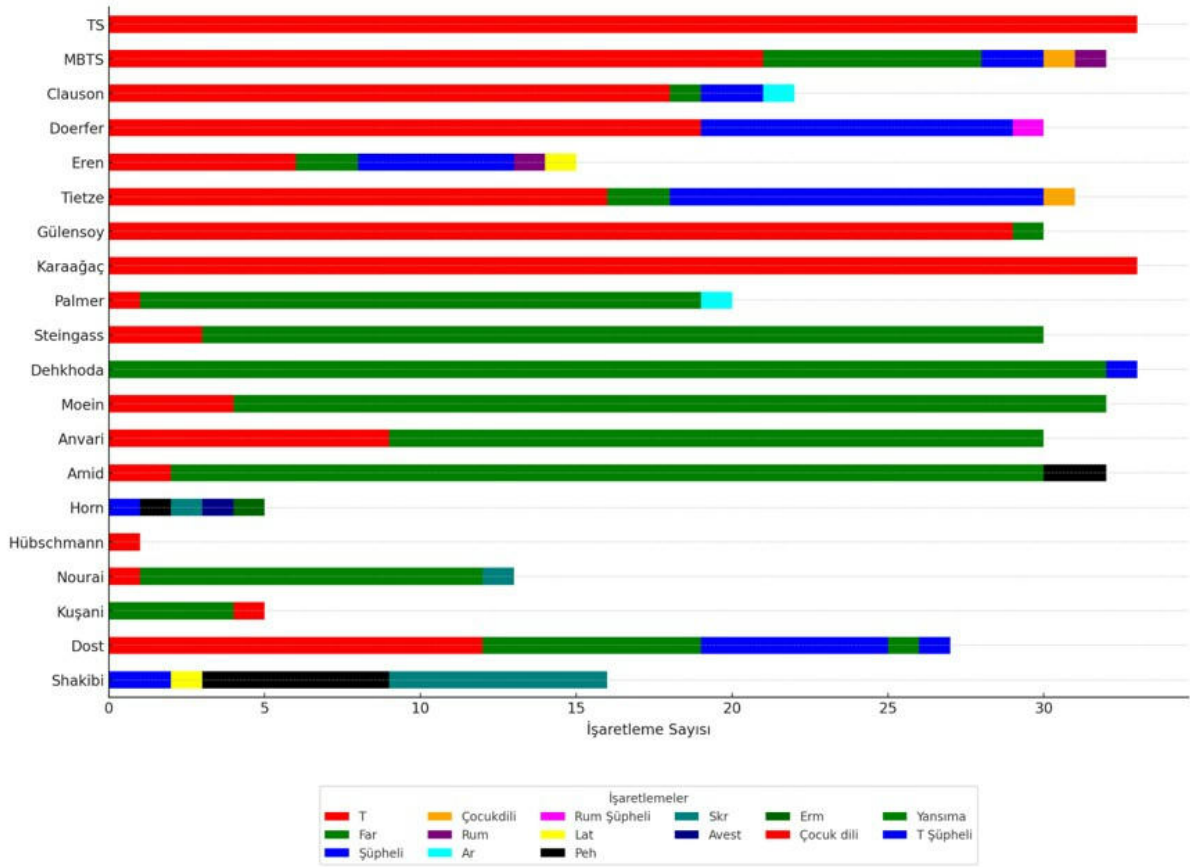
2.2. Türkçe ve Farsça Sözlüklerin Köken Bilgisi Etiketleme Eğilimleri

Köken bilgisi etiketlemeleri, sadece bir kelimenin kaynağını belirtmekle kalmaz, aynı zamanda sözlük yazarlarının kullandığı yöntemleri ve başvuru kaynaklarını, belirsizlikle başa çıkma biçimlerini, dilsel aidiyet yaklaşımlarını ve ideolojilerini de yansıtmaya potansiyeli taşır. Bu bölümde, 33 maddelik örneklem temelinde incelenen sözlüklerin köken etiketlerine dair dağılımları, nicel oranlara dayalı olarak sunulmuş ve sözlüklerin köken belirtme pratiğine ilişkin genel eğilimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Elde edilen verilere göre, örneklemi oluşturan sözcüklerden %31,5'i Türkçe, %28,6'sı Farsça olarak işaretlenmiştir. Toplam %5 oranında Pehlevi, Sanskritçe, Rumca, Arapça, Avestçe, Ermenice, Latince, Rusça, Çocuk Dili ve Yansıma Sözcük etiketlerine de yer verilmiştir. Köken etiketlerinin sözlüklere göre dağılımı, Şekil 1'de görselleştirilmiştir:

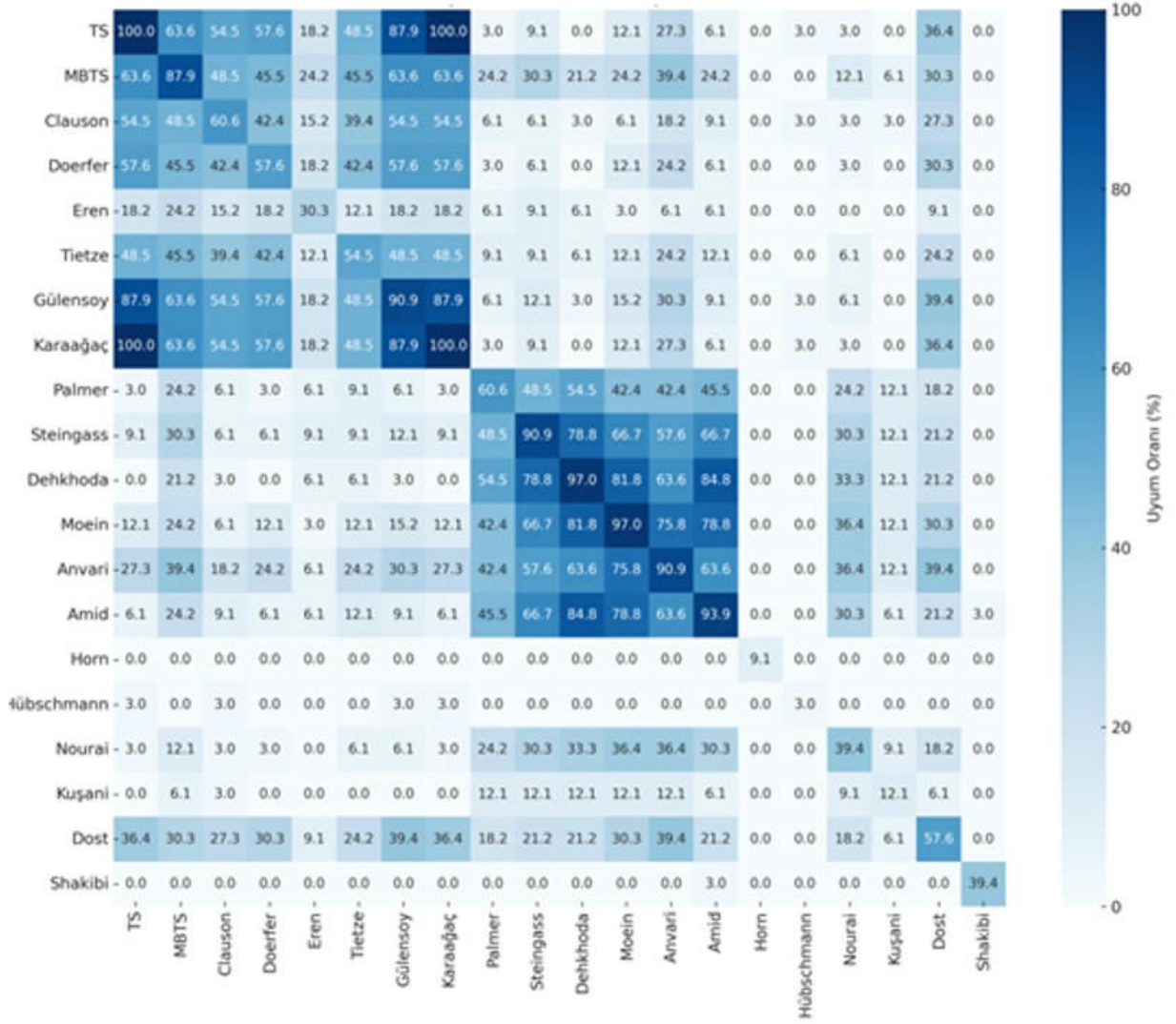
Şekil 1

Türkçe ve Farsça Sözlüklerdeki Köken Etiketlerinin Dağılımı

Şekil 1'den hareketle sözcüklerin köken etiketlemelerini etkileyen en önemli etkenin sözlüklerin dili olduğu; sözlüklerin etimolojik değerlendirmelerinde büyük ölçüde kendi dillerine yöneldikleri söylenebilir. Nitekim *çekiç*, *çanta*, *armağan* gibi sözcüklerde her sözlüğün kendi dilinde köken etiketlemesi yapması, verilen kararların dilsel dayanaklarla sınırlı olmayıp sözlüklerin ait olduğu ideolojik, tarihsel ve terminolojik geleneklerle de ilişkili olduğunun göstergesidir.

Sözlüklerin köken etiketlemelerindeki oransal uyumun incelenmesiyle etimolojik belirleme sürecinde yöntem ve tercih açısından benzerlik gösteren ya da ayrışan gruplar saptanabilir. Bu doğrultuda Türkçe ve Farsça sözlükler arasındaki uyumun tespit edilebilmesi için örneklemdeki sözcüklerin Türkçe etiketleme oranlarından yararlanılarak bir analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda yukarıdaki sonuçlara paralel olarak Türkçe ve Farsça sözcüklerin ortalama uyum oranının %39 gibi oldukça düşük bir seviyede olduğu tespit edilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2**Sözlükler Arası Etiketleme Uyum Oranları**

Şekil 2’de sunulan uyum oranları, Türkçe sözlüklerin çok yüksek bir karar benzerliğine sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. Özellikle TS, Gülensoy, Karaağaç ve MBTS gibi sözlüklere ait köken kararlarının %80 ila %100 arasında örtüştüğü görülmektedir. Bu durum, Türkçe sözlüklerin hem köken belirleme ilkeleri hem de sözcük dağarcığı konusunda daha ortak bir bakış geliştirdiğini göstermektedir.

Farsça sözlüklerin köken etiketlemelerinde de yüksek düzeyde benzerlik bulunmakla birlikte bu oranlar Türkçe sözlüklerdeki kadar homojen değildir. Dehkhodâ, Moein ve Amid gibi genel Farsça sözlükler arasında %80’in üzerinde uyum sağlanırken, etimolojik sözlüklerden Nourai, Kaşhânî ve Shakibi bu çizgiden sapmaktadır (Şekil 2). Bu durum Farsça sözlükler grubunda yöntem farklarının daha belirgin olduğuna, kaynak çeşitliliği ve köken anlayışındaki yorum farklarına işaret etmektedir.

Sözlüklerin köken etiketleme eğilimlerinin saptanmasında kökeni belirsiz olarak işaretlenmiş sözcüklerin oranları da önemli ipuçları sunmaktadır. Bu çalışmada Türkçe ve Farsça sözlüklerde herhangi bir köken ataması yapılmamış sözcük oranı %6,3’tür. Tietze (%36) ve Doerfer (%30) her iki dilde de köken belirtmeme oranı en yüksek sözlüklerdir. Bu sözlüklerde yeterli tarihsel veya dilsel dayanak bulunmayan durumlarda herhangi bir köken belirlenmemiş; bunun yerine, kökeninin belirsiz ya da tartışmalı olduğuna dair açıklayıcı notlar eklenmiştir. Dost (%18) ve Eren (%15) gibi sözlüklerde de köken belirtmeme oranı görece yüksektir. Buna karşılık, Dehkhodâ’da yalnızca bir sözcüğün kökeni belirsiz bulunurken; TS, Karaağaç, Gülensoy ve Moein gibi sözlüklerde incelenen tüm sözcüklere köken ataması yapılmıştır (Şekil 1). Bu durum, söz konusu sözlüklerin köken belirleme sürecinde daha kararlı ya da daha yorumlayıcı bir tutum izlediğini düşündürmektedir.

Köken etiketlemelerinde dikkat çeken bir veri de incelenmemiş sözcük oranıdır. Araştırma verileri Türkçe sözlüklerde %5,7, Farsça sözlüklerde %22,9 oranında örneklemdeki sözcüklere yer vermediğini göstermektedir. Hem Türkçe hem Farsça sözlükler içinde örneklemdeki sözcüklere en az yer veren sözlükler Hübschmann (%3), Horn (%15) ve Kaşhânî’dir (%15). Buna karşılık, TS, Karaağaç ve Dehkhodâ örneklemdeki tüm sözcükleri incelemiştir (Şekil 1). Bu durum, söz konusu sözlükleri Türkçe-Farsça ortak sözcükler bağlamında kapsam açısından öne çıkartmaktadır.

Sözlüklerin basım yılları ve etiketleme eğilimleri arasında da pozitif bir ilişki belirlenmiştir. 20. yüzyıl ve 21. yüzyıl Türkçe sözlüklerinin karşılaştırılmasında son dönem sözlüklerinde Türkçe köken işaretlemelerinde artış gözlenmiştir. Zaman faktörü Farsça sözlükleri daha farklı açılardan etkilemiştir. Farsça 19. yüzyıl sözlüklerinin (Horn, Hübschmann), hiç Farsça etiketlemesi yapmadığı ve incelemeyeceği sözcük sayısının ise çok yüksek (%91) olduğu görülmektedir. Bu tutum erken dönem sözlüklerinin Türkçe-Farsça ortak söz varlığı konusunda daha sınırlı içerik sunduğu anlamında yorumlanabilir. 20. yüzyıl sözlükleri (Palmer, Steingass, Dehkhodâ, Moein, Anvari, Amid, Nourai) -yukarıda da söz edildiği gibi- belirgin bir oranda Farsça kökenleri ön plana çıkarmıştır (%71,4). Bu döneme ait etimolojisi kanıtlanmamış olarak değerlendirilen tek örnek tespit edilmiştir. Nourai dışında incelememiş sözcük oranları oldukça düşüktür (%3). Bu tutum, bu dönem sözlüklerinin daha belirgin ve kararlı köken tanımları yaptığı şeklinde yorumlanabilir. 21. yüzyıl Farsça sözlüklerinden Kaşhânî, Dost ve Shakibi etiket çeşidi açısından daha zengin bir tablo sunmaktadır. Bu dönemde Farsça olarak kabul edilen sözcük oranı ortalama %11’e gerilemiştir (Şekil 1). Ayrıca kökeni Türkçe (%12) veya kanıtlanmamış olarak etiketlenen (%9) ve incelenmemiş (%53) sözcük oranlarında da artış meydana gelmiştir. Bu durum, modern dönemde köken belirleme anlayışının daha çoğulcu ve eleştirel bir çizgiye evrildiğine işaret etmektedir.

Sözlük türlerinin de köken işaretleme eğilimlerine doğrudan etkisi olduğu görülmüştür. Sözlük türlerinin içeriğin yanı sıra üretim yaklaşımı, veri derinliği ve yöntem açılarından da farklılaştığı belirlenmiştir. Bu konudaki tespitler aşağıda sıralanmıştır:

(i) Farsça genel sözlüklerde sözcükleri kendi dilinde etiketleme oranı (%78,1), etimolojik sözlüklere göre fazladır (%11). Bu farklılık Türkçe sözlükler arasında gözlenmemektedir (bkz. Şekil 1).

(ii) İncelenen sözcükler hakkında kesin bir köken belirtmeme eğilimi, her iki dilin de etimolojik sözlüklerinde genel sözlüklere oranla daha yaygındır (bkz. Şekil 1). Bu eğilim Türkçe etimolojik sözlüklerde, Farsçadakilerden daha yüksek oranda görülür (%15-%5).

(iv) Sözcükleri inceleme oranı Farsça genel sözlüklerde yüksekken (%90), Dost dışında (Dost’un inceleme oranı %82’dir) Farsça etimolojik sözlüklerde düşüktür (%76).

(v) Farsça genel sözlüklerinin köken etiketi dağılımı büyük oranda Türkçe ve Farsça ile sınırlıdır. Farsça etimolojik sözlükler ise sözcüklere daha geniş bir açıyla, Hint-Avrupa dil ailesi perspektifinden bakmaktadır. Türkçe genel ve etimolojik sözlükler arasında etiket çeşitliliği açısından anlamlı bir farklılık yoktur.

Genel ve etimolojik sözlükler arasındaki yukarıda sıralanan ayrımların, genel sözlüklerin kullanıcıya sözcüğün güncel kullanımı ve genel kökeni hakkında bilgi vermeyi amaçlamasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Sözlüklerin köken etiketleme eğilimleri üzerinde etkisi olduğu belirlenen son etken DLT’tür. DLT’te yer alan örneklem dâhilindeki 21 sözcüğün tamamı, sözlüklerin en az birinde Türkçe kökenli olarak kabul edilmiştir. Bu bulgu, Türkçe köken bilgisi atamalarında DLT’nin dolaylı bir referans olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, Türkçe-Farsça ortak söz varlığında yer alan kökeni tartışmalı 33 sözcük üzerinden, 8’i Türkçe, 12’si Farsça olmak üzere alan yazınında sıkça başvuru alan genel ve etimolojik sözlüklerdeki köken bilgisi etiketleme yaklaşımları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Elde edilen veriler Türkçe ve Farsça sözlüklerin örneklemde yer alan sözcükleri dört ana grupta sınıflandırıldığını ortaya koymaktadır:

(i) Türkçe ve Farsça sözlüklerde kendi dilinde işaretlenen sözcükler: *al, küçük, teke*;

(ii) Türkçe sözlüklerde köken bilgisi üzerinde görüş birliği bulunmayan-Farsça sözlükler tarafından Farsça kabul edilen sözcükler: *ardıç, aş, çimen, tabanca*;

(iii) Türkçe sözlüklerde Türkçe kabul edilen-Farsça sözcüklerde köken bilgisi üzerine görüş birliği bulunmayan sözcükler: *ağıl, ala, azık, budak, düğme, tepe, top, ulak, üt, yedek*;

(iv) Hem Türkçe hem Farsça sözlüklerde köken bilgisi konusunda görüş birliği olmayan sözcükler: *açar, alev, amaç, araba, armağan, baba, baklava, bulgur, cüce, çakı, çanta, çekiç, çömce, dere, siğil, sürme*.

Bu sözlükler arasında en çok tartışmalı olanlar *çekiç, çanta, armağan, sürme, çömce, azık* sözcükleridir. Bu sözcükler, farklı sözlüklerde Türkçe, Farsça ya da şüpheli olarak işaretlenmiştir.

Yapılan istatistiksel incelemeler sonucu, Türkçe ve Farsça sözlüklerin köken bilgisi etiketlemelerinde sözlük türü, yayın dönemi, yöntem ve kaynak kullanımı gibi çeşitli değişkenlere bağlı olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği ortaya koyulmuştur. Türkçe sözlüklerde, genel sözlüklerin çoğu zaman tüm sözcükleri açık ve kesin biçimde etiketlediği; buna karşın etimolojik sözlüklerin, yeterli tarihsel veya dilsel kanıt bulunmadığında şüpheli ya da belirsiz nitelendirmelere yer vererek daha temkinli bir yaklaşım benimsediği gözlemlenmiştir. Farsça sözlüklerde ise bu tutum farklılığı daha keskin biçimde ortaya çıkmakta; genel sözlüklerin neredeyse tüm sözcükleri Farsça kökenli olarak sunmasına karşılık, etimolojik sözlükler daha az sayıda sözcük üzerinde durmakta ve köken konusunda daha çok yönlü, eleştirel ve nispeten daha ihtiyatlı bir eğilim sergilemektedir. Ayrıca, zaman faktörünün de köken etiketlemelerinde etkili olduğu; son dönem Türkçe sözlüklerde Türkçe köken vurgusunun daha belirgin hâle geldiği, Farsça sözlüklerde ise özellikle 21. yüzyıla gelindiğinde daha çoğulcu ve dışa açık bir yaklaşımın benimsendiği görülmüştür.

Sonuç olarak bu çalışmada, Türkçe ve Farsça sözlüklerin etimolojik değerlendirmelerinin yalnızca dilsel değil, tarihsel ve ideolojik yaklaşımlarla da şekillendiği; dolayısıyla köken bilgisi etiketlemelerinin çok katmanlı bir bağlam içinde değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. İleriki araştırmalarda, bu çalışmada kullanılan yöntemin farklı örneklemelere uygulanarak, elde edilen bulguların çeşitli değişkenlerle nasıl farklılaştığının incelenmesi önerilmektedir.

Eser Kısaltmaları

Amid: *Ferheng-i Farsi-i Amid*

Anvari: *Ferheng-i Buzurg-i Suhan*

Clauson: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*

Dehkhodâ: *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*

Doerfer: *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*

DLT: *Dîvânü Lügâti't-Türk, Dankoff ve Kelly çevirisi*

Dost: *Ferheng-i Rîşe Şinahtî-i Zebân-ı Fârsî*

Eren: *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*

Gülensoy: *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*

Horn: *Grundriss Der Neupersischen Etymologie*

Hübschmann: *Persische Studien*

Kaşhânî: *Ferheng-i Rîşehâ-yi Hend va Urupâ-yi Zabân-i Fârsî*

Karaağaç: *Türkçe Verintiler Sözlüğü*

MBTS: *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*

Moein: *Ferheng-i Farsi-i Moein*

Nourai: *An Etymological Dictionary of Persian, English and other Indo-European languages*

Palmer: *A Concise Dictionary of The Persian Language*

Shakibi: *A Concise Etymologic Dictionary of the Persian Language*

Steingass: *A Comprehensive Persian-English Dictionary*

TS: *TDK Türkçe Sözlük*

Tietze : *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Yazar Katkısı	Çalışma Konsepti/Tasarım- Ş.P.U., S.T.; Veri Toplama- Ş.P.U., S.T.; Veri Analizi/Yorumlama- Ş.P.U., S.T.; Yazı Taslağı- Ş.P.U., S.T.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- Ş.P.U., S.T. ; Son Onay ve Sorumluluk- Ş.P.U., S.T.
Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Peer Review	Externally peer-reviewed.
Author Contributions	Conception/Design of Study- Ş.P.U., S.T.; Data Acquisition- Ş.P.U., S.T.; Data Analysis/Interpretation- Ş.P.U., S.T.; Drafting Manuscript- Ş.P.U., S.T.; Critical Revision of Manuscript- Ş.P.U., S.T.; Final Approval and Accountability- Ş.P.U., S.T.
Conflict of Interest	The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support	The authors declared that this study has received no financial support.
Yazar Bilgileri	Şahru Piltent-Ufuk
Author Details	¹ Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sakarya, Türkiye 0000-0002-5548-508X sahrupiltentufuk@sakarya.edu.tr
	Shejauddin Tashmurad
	² Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Sakarya, Türkiye 0000-0003-0057-1906

Kaynakça | References

- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 3 cilt. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979-1982.
- Aksu, Abdusselam. "Günümüz Farsçasında Türkç Sözcük Varlığı: Ferheng-i Rûz-i Suhen'de Türkçe Sözcükler." *Nüsha* 22, no. 54 (2022): 73-94. <https://doi.org/10.32330/nusha.998808>
- Amenorvi, Cosmas Rai ve Kafui Danku Diaba. "Literary Etymologies of the Ewe Names of Some Fruits." *African Journal of Applied Research* 9, no. 1 (2023): 139-152. <https://doi.org/10.26437/ajar.v9i1.526>
- Amid, Hasan. *Farhang-i Farsi-i Amid*. İntişarat-i Rah-i Ruşd, 2010 (1389).
- Anvari, Hasan. *Farhang-i Buzurg-i Suhan*. 8 cilt. İntişarat-i Suhan, 2003 (1381).
- Aryanpûr Kaşhânî, Manûçehr. *Ferheng-i Rîşehâ-yi Hend va Urupâ-yi Zabân-i Fârsi*. Cihat-i Dânişgâhî, 2005 (1384).
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 1. baskı. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2010.
- Buchi, Éva. "Etymological Dictionaries." *The Oxford Handbook of Lexicography* içinde, ed. Philip Durkin. Oxford University Press, 2012.
- Campbell, Lyle. *Historical Linguistics: An Introduction*. 3. basım. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013.
- Clauson, Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford University Press, 1972.
- Çokol, Elmas. "Farsçaya Kopyalanmış Bazı Türkçe Sözcükler Üzerine Anlambilimsel Bir İnceleme." *Türkoloji Dergisi* 23, no. 2 (2019): 288-311.
- Dankoff, Robert ve James Kelly. *Maḥmūd al-Kāşğarī, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luġāt at-Turk)*. 3 cilt. Harvard University Printing Office, 1982-1985.
- Deny, Jean. *Principes de grammaire turque: "turk" de Turquie*. Adrien-Maisonneuve, 1955.
- Dehkhodâ, Aliakbar. *Lugât-nâme-i Dehkhodâ*. 16 cilt. Tahran: İntişarat-i Danişgah-i Tahran, 1998 (1377).
- Doerfer, Gerhard. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*. 4 cilt. Franz Steiner Verlag, 1963-1975.
- Dost, Muhammed Hasan. *Ferheng-i Rişe Şinahtî-i Zebân-i Fârsî*. Ferhengistân-i Zebân ve Edeb-i Fârsî, 2014 (1393).
- Drimba, Vladimir. "Quelques Leçons et Etymologies Comanes." *Revue Roumaine de Linguistique* 11 (1966): 481-489.
- Durkin, Philip, ed. *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford University Press, 2012.
- Durkin, Philip. *The Oxford Guide to Etymology*. Oxford University Press, 2009.
- Dworkin, Steven N. "Etymology." *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. 2. baskı. Ed. James D. Wright. Elsevier, 2015. 207-211. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.53007-4>.
- Eker, Süer. "Türkçe-Farsça Dil İlişkilerinde Anlam Kopyaları Üzerine Notlar." *Sosyoloji Yazıları* 1. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- François, Alexandre. "Shadows of Bygone Lives: The Histories of Spiritual Words in Northern Vanuatu." *Lexical and Structural Etymology: Beyond Word Histories* içinde, ed. Robert Mailhammer. De Gruyter Mouton, 2013.

- Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. 2 cilt. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Harrison, K. David. *When Languages Die: The Extinction of the World's Languages and the Erosion of Human Knowledge*. Cambridge University Press, 2013.
- Haspelmath, Martin, ve Uri Tadmor, ed. *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook*. De Gruyter Mouton, 2009.
- Hock, Hans Henrich ve Brian D. Joseph. *Language History, Language Change, and Language Relationship: An Introduction to Historical and Comparative Linguistics*. 2. baskı. Berlin: Mouton de Gruyter, 2009.
- Horn, Paul. *Grundriss der neupersischen Etymologie*. Emil Felber, 1893.
- Hübschman, Heinrich. *Persische Studien*. K. J. Trübner, 1895.
- Kara, Serdal. "Türkçe Sözlük ile Misalli Büyük Türkçe Sözlük'ün Karşılaştırmalı Kısa Bir Değerlendirilmesi." *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11, no. 2 (2019): 789–804. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.567895>.
- Karaağaç, Günay. *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.
- Lehmann, Winfred P. *Historical Linguistics: An Introduction*. 2. baskı. Routledge, 1992.
- Moein, Muhammad. *Ferheng-i Moein*. İntişarat-i Adena, 2002 (1381).
- Nourai, Ali. *An Etymological Dictionary of Persian, English and Other Indo-European Languages*. Xlibris, 1999 (1378).
- Ölmez, Mehmet. "Etimoloji Sözlükleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, Tanımı ve r-'li Yabancı Sözcüklerin Türkçeye Giriş Yolları." *TUDED* 59, no. 1 (2019): 119–130. <https://doi.org/10.26650/TUDED584138>.
- Papahagi, Tache. *Dicționarul dialectului aromân: General și etimologic*. Editura Academiei R.P.R., 1963.
- Palmer, Edward Henry. *Concise Dictionary of the Persian Language*. Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd., 1901.
- Shakibi, Jami Gilani ve Bahram Youssefi. *A Concise Etymologic Dictionary of the Persian Language*. 3 cilt. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2015.
- Steingass, Francis Joseph. *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Routledge & Kegan Paul, 1963.
- Tietze, Andreas. *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. 9 cilt. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016–2019.
- Topbaş, Ertuğrul. "1875–1905 Yılları Arasındaki Sözlükler Üzerinde Bir İnceleme." Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987. Ulusal Tez Merkezi (3222).
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. 11. baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.